

DE STRIJD OM DE GEEST

GREEP NAAR DE ZIEL
GERMANY CALLING
HET KLAVIER EN DE STEMMER
MET MICROFOON EN CAMERA
PEPPRAAT UIT LONDEN
PAPIEREN PROJECTIELEN

29

Sedert onheuglijke tijden is er propaganda gevoerd. Steeds weer hebben groepen mensen, machthebbers en regeringen getracht anderen tot het inzicht te brengen hoe machtig, hoe welvarend en hoe zegenrijk men wel was.

Maar die propaganda bleef incidenteel, vaak gebrekkig en zonder dat er een duidelijke centrale gedachte aan ten grondslag lag. Er was een totalitair regime nodig in een moderne maatschappij om ook 'totale' propaganda te gaan bedrijven. In het Duitsland van na 1933 trachtten de nationaal-socialisten met alle beschikbare middelen de hele bevolking van de zegeningen van het systeem te doordringen. 'Alle beschikbare middelen' — dat waren vele oude en daarbij een aantal nieuwe, ter beschikking gekomen dank zij de ontwikkelingen van de techniek. De jeugd werd geïndoctrineerd in de scholen, in de *Hitlerjugend* en de *Reichsarbeitsdienst*, volwassenen in de *Wehrmacht* en in organisaties als het *Deutsche Arbeits Front*. Buiten de strakke organisatie van leger of bedrijf werd het Duitse volk dagelijks op allerlei wijzen geconfronteerd met wat de *Partei* het wilde voorschotelen. Enkele van de belangrijkste persorganen waren in handen van Hitlers knechten — de andere werden 'gelijkgeschakeld'. Gedrukt en uitgegeven kon slechts worden wat de heersers op zijn minst niet onwelgevallig was. De radio stond in dienst van partij en staat; ook de film en de grammofoonplaat werden dienstbaar gemaakt aan de doeleinden van de bouwers van het Duizendjarig Rijk. Zorgvuldig geënceneerde massavergaderingen stuwden de emoties van de aanwezigen tot hysterische hoogten op. Joseph Goebbels, *Reichspropagandaleiter* van de NSDAP, minister van *Volksaufklärung und Propaganda* en president van de *Reichskulturkammer*, was de meesterlijke dirigent van al deze activiteiten, die in de meeste gevallen duidelijk diens geniaal psychologisch inzicht alsook zijn duivelse geslepenheid demonstreerden.

Zo groot als Goebbels' successen in Duitsland zelf waren, zo gering waren zij in de bezette gebieden, waar een tegenwicht geboden werd zowel door een omvangrijke ondergrondse pers als door de geallieerde propaganda: radio-uitzendingen en miljoenen door de geallieerde luchtmacht verspreide pamfletten. De psychologische oorlogsvoering, neutralere term dan 'oorlogspropaganda' voor wat in de moderne oorlog naast land-, zee- en luchtmacht als het ware een vierde wapen is geworden, werd door de geallieerden met aanzienlijk meer resultaat gevoerd dan door de mannen van Goebbels.

A.H.P.

GREEP NAAR DE ZIEL

DRS. A. V. N. VAN WOERDEN

Hoffman archiv

Hitlers ideeën over propaganda zijn geboren uit zijn ervaring dat men in de twintigste eeuw niet uitsluitend met fysieke machtsmiddelen kan regeren. De oude elite van vorsten, adel en bourgeoisie had de massa van het Duitse volk niet in de hand weten te houden, doordat zij tegenover de marxistische en de geallieerde propaganda geen eigen 'wereldbeschouwing' had weten te stellen. Hitler pretendeerde dat hij dit laatste wél kon en dat hij mede daarom de man van de toekomst was.

Nu is de nationaal-socialistische wereldbeschouwing iets dat voor velerlei definitie en uitleg vatbaar is. Hitler had wel een bepaald wereldbeeld waarop hij zijn politiek baseerde, maar wat hij aan het Duitse volk placht te verkondigen was slechts een demagogisch en misleidend aftreksel van wat hij werkelijk dacht en van plan was. Dat de kritische lezer dat wereldbeeld in *Mein Kampf* terug kon vinden was al mooi genoeg; verder stelde hij zich op het standpunt dat alleen zij die per se iets moesten weten, mochten worden ingelicht en dan nog geen moment eerder dan strikt noodzakelijk was. De NSDAP was in

Boven: drie foto's uit de reeks die Hitlers 'hoffotograaf' Hoffman maakte van de Führer terwijl deze zich oefende in gebaren om zijn gehoor in zijn ban te krijgen.

Links: in de herfst van 1937 woonden bijna anderhalf miljoen boeren in Bückeberge de Oogstdankdag bij. Hitler begaf zich onder de deelnemers om handen te schudden.

feite geen *Weltanschauungspartei* (zoals Hitler beweerde), maar een combinatie van massa- en samenzweerderspartij.

Welbeschouwd wilde Hitler de Duitsers helemaal niet indoctrineren, maar hen met behulp van suggestieve middelen, sterk gekleurde voorstellingen en gelegenheidsargumenten in een zodanige bewustzijnstoestand brengen, dat ze voor hun eigen gevoel vrijwillig datgene gingen doen wat hij van hen verlangde. Ze moesten de wereld niet zien zoals zij was, ook niet zoals zij volgens zijn eigen superieure inzicht was, maar zoals het van geval tot geval in zijn kraam te pas kwam. Behalve in een elitekorps als de SS, wilde hij ook niet een bepaalde geest kweken, maar een bepaalde

stemming of beter stemmingen creëren, al naar de behoeften van het ogenblik. Met andere woorden: propaganda is hier niet zozeer de voortplanting van het geloof (behalve dan geloof in Hitlers eigen persoon), als wel datgene wat de communisten *agitatie* noemen en wat tegenwoordig met een modewoord *manipulatie* heet. Of nog beter: een onafgebroken hersenspoeling en een 'technologie van de ziel.' Door deze methode te combineren met dwang en terreur zou de nieuwe nazi-elite de massa naar haar hand weten te zetten en in de hand weten te houden.

Hitler, die als agitator zijn eerste successen had geboekt, heeft in *Mein Kampf* een hele theorie over de kunstgrepen van zijn perverse psychotechniek opgesteld. Toen hij tot de overtuiging was gekomen dat hij niet alleen de tamboer, maar de eigenlijke leider van de nationale revolutie was, delegeerde hij de leiding van het propaganda-apparaat aan Herr Doktor Joseph Goebbels. Hij had moeilijk een geschikter iemand kunnen vinden. Deze ontwortelde intellectueel met zijn 'grenzeloze verachting voor het canaille mens' (zoals hij het zelf uitdrukte) was geheel

in de ban van Hitlers primitieve en fanatieke persoonlijkheid geraakt en toonde zich een ijverig leerling, weliswaar niet van diens monomane fanatisme, maar des te meer van diens propagandistische kunstgrepen. In zoverre als hij geen echte fanaticus en ook geen politicus was, was hij eenzijdiger dan zijn meester, maar dat was geen bezwaar; hij moest alleen reclame maken voor een door anderen bepaalde en uitgevoerde politiek. In die rol had hij meer pijlen op zijn boog dan Hitler. Terwijl deze altijd direct contact met zijn publiek moest hebben, ontwikkelde Goebbels zich tot een voortreffelijk radiospreker; hij kon schrijven en een krant maken, hij was buitengewoon vindingrijk, en door-

dat hij zich niet of nauwelijks identificeerde met de rol die hij speelde, kon hij het effect van zijn optreden van tevoren berekenen. Hij wist de massa dronken te voeren, terwijl hij zelf nuchter bleef.

In 1933 werd Goebbels, die al enige jaren rijkspropagandaleider van de NSDAP was en dat tot 1945 zou blijven, als minister van voorlichting en propaganda op het Duitse volk losgelaten. Het nieuwe *Promi* bestond uit een wisselend aantal afdelingen. Bij sommige daarvan lag het accent duidelijk op de propaganda, terwijl andere zich althans formeel op het gebied van de cultuur bewogen. Tot de eerste groep behoorden de afdelingen *Propaganda*, waaronder ook de

organisatie van massabijeenkomsten en massademonstraties ressorteerde, *Rundfunk*, die in 1933 meteen het hele Duitse omroepwezen kon overnemen en het ministerie aanzienlijke baten opleverde, *Presse*, die later in tweeën en zelfs in drieën werd gesplitst, en *Ausland*, die de propaganda in het buitenland coördineerde. De tweede groep bestond uit de afdelingen voor film, literatuur, toneel, muziek en beeldende kunst. De *Reichskulturkammer*, waarvan Goebbels zelf president was, kan men als een dependance van deze groep beschouwen. Bovendien had het ministerie in ieder partijdistrict een *Reichspropagandaamt*, dat met het plaatselijke propaganda-apparaat van de NSDAP een personele unie vormde.

Links: het Promi wakkerde in Duitsland een ware Führer-cultus aan. In veel Duitse gezinnen behoorde dit dwaas-romantische tafereel tot de orde van de dag.

Rechts: het grote genie achter de machtige Duitse propagandamachine: Dr. Joseph Goebbels, die 'het canaille mens' grenzeloos verachtte, maar het tegelijk op weergaloze wijze wist te bespelen.

Geheel rechts: een goedkope autoradio voor inbouw in de Volkswagen. Goebbels bevorderde de produktie omdat daardoor de invloed van het gesproken woord toenam.

Wat was nu de taak van het *Promi*? Negatief uitgedrukt het tegendeel van alles wat wij ons onder het begrip democratie kunnen voorstellen. Definiëren we democratie als bezinning in kleine kring, discussie door alle belanghebbenden en openbare besluitvorming, dan betekent nationaal-socialisme geheime besluitvorming en eenzijdige beïnvloeding van de massa door een kleine groep machthebbers in plaats van bezinning en discussie. Hitler wilde geen kritische subjecten, maar bruikbare objecten. En Goebbels zei in zijn eerste toespraak tot de Duitse pers onder meer: *'Wir können uns nicht damit begnügen, dem Volke nur zu sagen, was wir wollen* (dat wilde de nazi-elite strikt genomen zelfs helemaal niet), *sondern wir wollen die Menschen solange bearbeiten, bis sie uns verfallen sind*' — tot ze helemaal in onze ban zijn. En dat bewerken hield een dirigeren van het hele menselijke zieleleven in. Het was de taak van het *Promi* het 'canaille mens' in een permanente toestand van massale bedwelming te brengen, zodat het niet meer tot zelfstandig nadenken kon komen, maar automatisch en voor zijn eigen gevoel vrijwillig deed wat van bovenaf werd gesuggereerd.

Om dit effect te bereiken had Goebbels een hele scala van bedwelmingsmiddelen tot zijn beschikking. Men zou ze kunnen verdelen in drie categorieën: een bruikbare geestdrift (Hitler noemde dat 'idealisme'), een soort heilig ontzag en 'onschuldig' vermaak. Kort gezegd: het *Promi* moest de mensen enthousiasmeren, intimideren en amuseren.

Het is natuurlijk niet mogelijk een absolute scheiding tussen de eerste twee soorten van bedwelming te maken. Wat het gros van het Duitse volk met geestdrift kon vervullen, was tegelijk zeer geschikt om tegenstanders en buitenlanders angst aan te jagen. De *Aus-*

HIMMLERS IDEE

geheim Veldkommando, 19 mei 1943

Beste Kaltenbrunner!

Van het boek 'De joodse rituele moord' heb ik een groot aantal exemplaren besteld en ik laat het in standaarduitvoering verzenden. Ik stuur u er ettelijke honderden van, die u onder uw mannen — en in het bijzonder onder hen die met het jodenvraagstuk te maken hebben — kunt verdelen. In verband met dit boek geef ik de volgende opdrachten: Overal zijn reeds onderzoekingen gedaan naar de rituele moorden der joden, voor zover dezen nog niet zijn geëvacueerd. Dergelijke gevallen moeten er worden uitgehaald en onder mijn aandacht worden gebracht. Wij moeten in deze richting meer processen krijgen. Overlegt u eens of wij niet een zuiver antisemitische zender voor Engeland en Amerika kunnen maken. Die moet van materiaal worden voorzien — zoals

de 'Stürmer' dat in de strijd heeft gedaan — dat Engeland en Amerika illegaal krijgen voorgeschoteld. Het lijkt me belangrijk als we met sensationeel nieuws zouden kunnen openen. Ik vraag u daarom zich met SS-groepsleider Dr. Martin in verbinding te stellen om te proberen een of meer medewerkers van de 'Stürmer' voor ons plan te winnen. Daarnaast zouden onmiddellijk mensen kunnen worden ingezet om de Engelse zenders te controleren op berichten als 'Kind vermist'. Deze berichten zouden wij dan onmiddellijk ook kunnen uitzenden, met daarbij de vermelding dat het waarschijnlijk om een joodse rituele moord gaat. Ik geloof, kortom, dat wij door veel propaganda in de Engelse — en misschien zelfs ook in de Russische — taal, gericht op een krachtige actie tegen de joodse rituele moorden, het antisemitisme in de wereld op een ongehoorde manier kunnen activeren. Ik vraag u na beraad mij bepaalde voorstellen te doen.

Uw H. Himmler.

landpropaganda was grotendeels op intimidatie afgestemd. Wat het eigen volk betreft, had de beeldende kunst en vooral de monumentale architectuur deze functie in niet geringe mate. Hitler sprak dit in 1935 openhartig uit toen hij zei: 'Niets is beter geschikt om de kleine kankeraar tot zwijgen te brengen dan de eeuwige taal van de grote kunst.' De geestdrift werd vooral gecreëerd met behulp van de periodieke en *einmalige* manifestaties waarvoor de afdeling *Propaganda* verantwoordelijk was, alsmede van de in woord, beeld en geschrift bedreven cultus van de *Führer*. Ook de massamedia hadden hier een taak. De streng gecensureerde nieuwsvoorziening diende niet om het publiek te

informereren, maar om een beeld op te roepen dat paste bij Hitlers politiek van het ogenblik. De vanuit het *Promi* geïnspireerde commentaren hadden niet tot doel deze politiek uit te leggen of te verklaren (dat had het 'eerbiedige' Duitse volk niet nodig, beweerde Goebbels), maar haar als de enige juiste te presenteren. Toch was Goebbels in tegenstelling tot andere nazi-leiders slim genoeg om zich in het algemeen te onthouden van beweringen en voorspellingen waarvan de onjuistheid door iedereen kon worden vastgesteld. In de oorlog waarschuwde hij herhaaldelijk tegen een lichtvaardig optimisme, en toen in de winters van 1941—42 en 1942—43 de eerste tegenslagen kwamen, nam hij zijn

toevlucht tot een soort shock-therapie in de trant van Churchills 'bloed, zweet en tranen.' Van het dagbladwezen beleefde Goebbels overigens niet veel plezier. Wel gelukte het hem de Duitse pers gelijk te schakelen, maar het resultaat was een baarlijke verveling en een voortdurend afnemende belangstelling. Meer succes had hij met de omroep. 'De pers is een exponent van de liberale geest', zo verklaarde hij, 'maar de radio is een produkt van de nieuwe, de nationaal-socialistische tijd, daarom is hij naar zijn wezen autoritair.' In elk geval had dit medium het voordeel, dat het achteraf veel moeilijker op leugens kon worden betrappt dan de gedrukte propaganda. Een andere favoriet van Goebbels

Wide World

Associated Press

was de film. In het journaal legde hij de geestdrift er dik op, maar wat de hoofdschotel betreft wachtte hij zich voor overdrijving. Films als *Es war eine rauschende Ballnacht* en *Träumerei* waren in het Derde Rijk meer representatief dan *Hitlerjunge Quex*, *Jud Süs* en zelfs de 'historische' rollenprenten over Frederik de Grote en dergelijke.

En hiermee komen we bij het derde bedwelmingsmiddel dat Goebbels bij de hand had, het 'onschuldige' vermaak. In de oorlog zorgde hij ook over de radio voor volop amusement, 'leichte, unterhaltsame, einschmeichelnde Musik, die zu nichts verpflichtet', zoals hij het in *Das Reich* nogal cynisch uitdrukte. In zijn dagboek maakte hij zich vrolijk over de 'ideologen in ons midden' die geloofden dat de onderzeebootbemanning na gedane arbeid bij voorkeur naar *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* greep in plaats van zich te ontspannen — een steek tegen Alfred Rosenberg, de schrijver van dat inderdaad niet erg amusante boek. Deze nazi-filosoof wilde echt een bepaalde doctrine, een bepaalde geest aan het Duitse volk

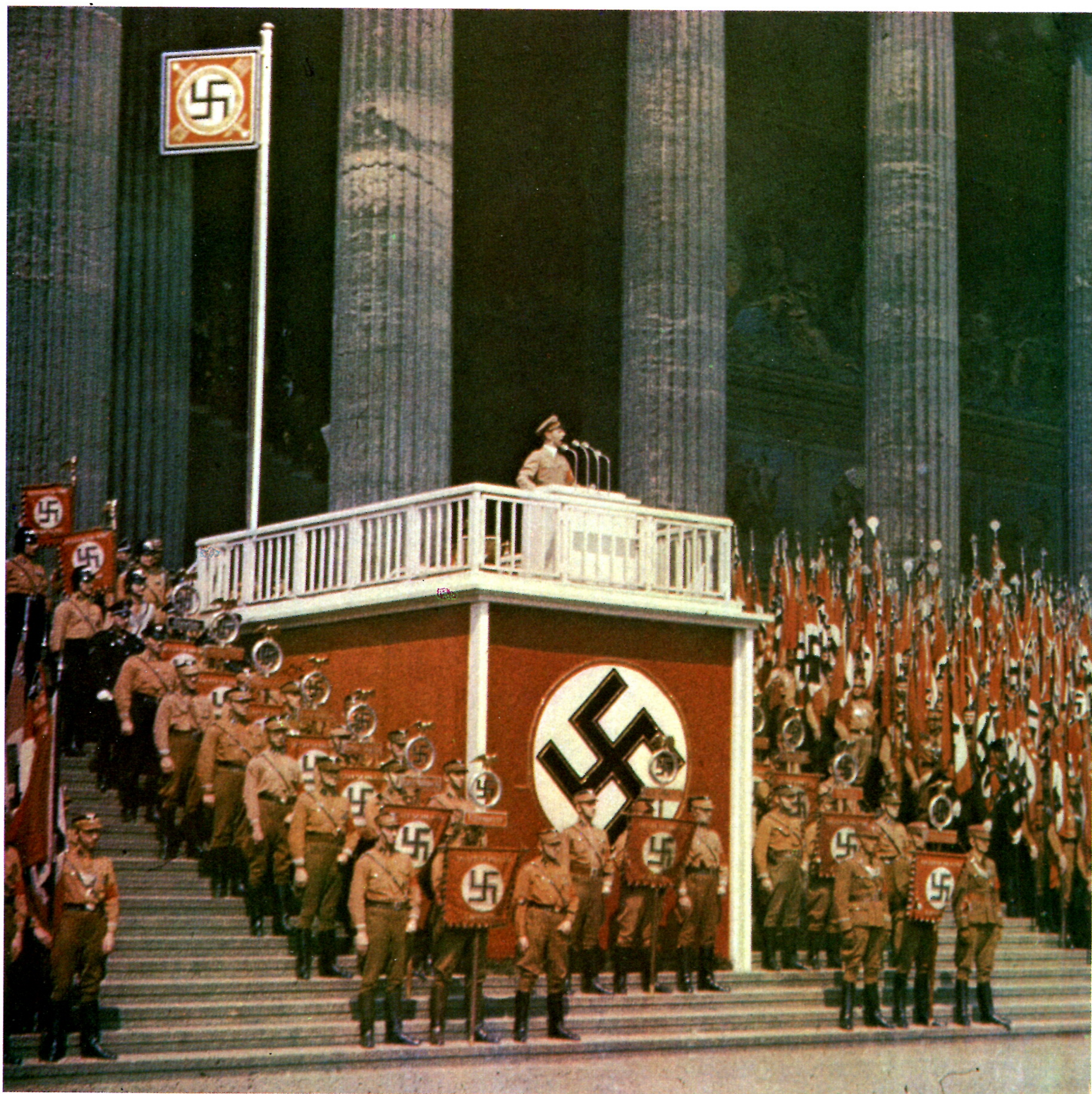
opleggen. Hitler en Goebbels zagen meer in het manipuleren van stemmingen, met als gevolg dat van het nationaal-socialisme na 1945 niet meer dan flarden zijn blijven hangen. Ook verder voerde Goebbels nauwelijks een eigen cultuurpolitiek en stond hij een betrekkelijk liberale koers voor. Waarbij hij niet kon verhinderen dat de 'ideologen' (en Hitler was met name op het gebied van de beeldende kunst zulk een ideoloog) kitsch en wansmaak naar hartelust bevorderden.

Het valt moeilijk te ontkennen dat Goebbels met zijn bedwelmingsmiddelen bij het Duitse volk groot succes heeft gehad. Van de andere volken had hij, evenals de meeste nazi's, niet veel begrepen en het effect van de vele hon-

derden miljoenen die aan de *Auslandpropaganda* werden gependend was navenant. De Duitsers kende Goebbels echter maar al te goed. Met een waar meesterschap exploiteerde hij hun goedgelovigheid, hun irrationele behoeften, hun neiging tot collectief zelfbeklag. Hij werkte daarbij graag met de voorstelling dat de nazi's in feite niets anders deden dan datgene uitvoeren wat het volk bewust of onbewust wilde. Door de Duitsers in hun eigen gevoelswereld aan te spreken en

De eerste van de 1-meivieringen van de nationaal-socialisten (Berlijn 1938). Op het spreekgestoelte Dr. Joseph Goebbels, minister van voorlichting en propaganda.

door tijdens de grote bombardementen persoonlijk op de plaats des onheils te verschijnen, wist hij na 1941 zelfs een min of meer populaire figuur te worden, een soort volkstribuun van de totale oorlog. Terwijl Hitler en de partijbonzen meer en meer verstek lieten gaan, bleef Goebbels op zijn post. Ondanks zijn grenzeloze verachting voor het 'canaille mens' wist hij onder die benarde omstandigheden warme menselijkheid, diep geloof en heilige verontwaardiging uit te stralen. Dat het gros van het Duitse volk tot 1945 aan het front en in de fabrieken koppig bleef doorvechten, is voor een belangrijk deel zijn werk en misschien wel zijn grootste prestatie geweest.

Time inc.

GERMANY CALLING

DRS. P. R. A. VAN IDDEKINGE

'Germany calling, Germany calling, Germany calling...' Zo begonnen de uitzendingen in de Engelse taal, verzorgd door de *Reichsrundfunk* onder zorgvuldig toezicht van Goebbels' propagandaministerie. De samenstelling van de programma's geschiedde centraal in de studio's van het Berlijnse *Rundfunkhaus*: nieuwsbulletins 'live', commentaren en ander gesproken woord op de plaat; via een PTT-lijn werden de uitzendingen gerelayeerd naar de zenders Hamburg, Bremen, Keulen en Zeesen. De eigen programma's werden ervoor onderbroken. Sommige Duitsers ergerden zich daaraan, maar anderen, die Engels verstonden, bleven vaak luisteren in de hoop wat meer nieuws op te vangen dan ze normaliter opgediend kregen. En op enkele Duitse scholen werden de uitzendingen aanvankelijk nog gebruikt als Engelse les.

Hoofd van de afdeling buitenlandse programma's (het waren er verscheidene, in vele talen) van de *Reichsrundfunk* was in 1939 Walter Kamml. Bij het uitbreken van de oorlog werkte onder zijn leiding een kleine groep Britten en Duitsers aan de propagandauitzendingen, bestemd voor Engeland. Belangrijkste nieuwslezer en commentator was Norman Baillie-Stewart, een ex-officier van het Schotse regiment *Seaforth Highlanders*, die in 1933 wegens schending van de *Official Secrets Act* via een krijgsraadvonnis in de gevangenis van de Londense *Tower* was beland en na zijn vrijlating in 1937 een heenkomen had gezocht in nazi-Duitsland, waar hij, onder de schuilnaam Manfred von Krause, als een welkome aanwinst voor Goebbels' radiopropaganda werd ontvangen.

Op 6 september 1939 noteerde een BBC-functionaris, belast met het af luisteren van Duitse radiouitzendingen, dat een der sprekers van de *Reichsrundfunk* zo goed Engels sprak dat het wel diens moedertaal moest zijn; een dag later werd opgemerkt:

'In all references to England the announcer's intonation was extremely sarcastic.' Veel vaderlandsliefde was van Baillie-Stewart dan ook niet te verwachten. In de *Daily Express* van 14 september schreef Jonah Barrington dat de bewuste persoon zeer geaffecteerd praatte: Engels van het type 'haw-haw', zoals men het in society- en officierskringen veel hoorde. Vier dagen later gaf de *Daily Express* de grote onbekende een bijnaam die weldra een begrip zou worden: 'lord Haw-Haw.'

Dezelfde dag contracteerde de *Reichsrundfunk* — die zich inmiddels over een opmerke-

HET HELDERE LICHT

Eerste stem: *Wanneer u, waarde luisteraar, door de verschillende zalen van het bolsjewisme wandelt...*

Tweede stem: *Wanneer u de Italiaanse afdeling hebt gezien en de strijd van het fascisme tegen het bolsjewisme tot u hebt laten doordringen...*

Eerste stem: *Wanneer in de Hongaarse zaal het schrikbewind van een Bela Kun voor u tot leven is gekomen...*

Vrouwelijke stem: *Wanneer u de afschuwelijke dagen van de radenrepubliek in München hebt meebeleefd...*

Eerste stem: *...en de gruwelen van de Spaanse burgeroorlog...*

Vrouwelijke stem: *...en het afschuwelijke lijden van het Russische volk zelf...*

Eerste stem: *Wanneer u al deze gruwelen, dit vreselijke bloedvergieten van de bolsjewistische terreur overal ter wereld hebt gezien,*

Tweede stem: *Dan komt u aan het eind van uw rondgang in een zaal die beelden uit het Derde Rijk vertoont...*

Eerste stem: *En de vreselijke nachtmerrie verdwijnt. Het is als kwam u uit een donkere kelder weer in het heldere licht en in de zon...*

Tweede stem: *En dan gaat u voort, tot u een ogenblik blijft staan voor een foto van de Führer...*

(Uit de vierde uitzending van de 'Antikomintern', het radio-weekjournaal van 31 juli 1937, onder de titel: 'Eerst waren het er zeven')

lijke luisterdichtheid onder het Britse volk mocht verheugen — een nieuwe kracht, die al spoedig Baillie-Stewart van zijn plaats zou verdringen en zich in een onstuimige carrière geheel zou vereenzelvigen met de hoofdperson in de onwezenlijke Britse Haw-Haw-mythologie. De nieuwe kracht was de drieëndertigjarige William Joyce, een man die eigenlijk helemaal niet beantwoordde aan het beeld dat Barrington met veel fantasie van lord Haw-Haw had opgebouwd: '... wijken-dekin, spitse neus, dun, stroblond, achterovergekamd haar, monocle, gardenia in het knoopsgat. Zo iets als Bertie Wooster uit de boeken van P. G. Wodehouse.' Op 3 oktober rapporteerde de BBC-afluisterdienst: 'Er is

bij deze zenders een nieuwe omroeper die perfect Engels spreekt, maar op een veel minder ironische toon dan de andere Engelse omroeper.'

Joyce, geboren in Amerika, Ier van afkomst, maar Engelsman van gevoel, anti-socialist, antisemiet en militarist, was al in 1923 toegetreden tot de Britse fascistische beweging en had zijn sporen verdiend als propagandaleider bij Oswald Mosley's *British Union of Fascists*, tot hij in 1937 met enige geestverwanten de *National Socialist League* stichtte en Hitler en Goebbels als zijn lichtende voorbeelden koos. De consequentie van die keus had hij eind augustus 1939 getrokken door naar Duitsland te reizen; het uitbreken van de oorlog beleefde hij, samen met zijn vrouw, in Berlijn, waar hij wanhopig probeerde een baantje te krijgen. Via het kastje en de muur belandde hij bij Kamm, die in de tweede oorlogsweek maar liefst negen Engelse programma's per dag moest verzorgen en best uitbreiding van zijn te kleine staf kon gebruiken. De door Joyce afgelegde stemtest was slecht (door een neusvergroeiing, gevolg van een vechtpartij in zijn jeugd, sprak hij wat nasaal; ook kon hij eerst met de microfoon niet overweg, gewend als hij was menigten toe te spreken), maar een Duitse technicus stelde voor hem toch maar op proef te nemen. Op 11 september 1939 las Joyce zijn eerste nieuwsbulletin en bracht het er verwonderlijk goed af; een week later had hij een contract en daarmee een voet op de onderste trede naar het schavot dat hem ruim zes jaar later in Engeland wachtte.

Ofschoon van nature een onevenwichtige dromer, beschikte de kleine, slordig geklede intellectueel met zijn proletenmanieren over een duidelijk talent voor demagogie; zijn intelligentie, verterende ijver en haast briljante beheersing van het nazi-jargon, zowel in woord als geschrift, verzekerden hem van een gaandeweg onmisbare plaats in Goebbels' propaganda-apparaat. In 1940 lanceerden de Duitsers naast de officiële *Germany calling*-uitzendingen een aantal programma's die zogenaamd werden verzorgd door illegale zenders in Engeland zelf — onder andere de *New British Broadcasting System* en de *Workers' Challenge* — en die op subtiële wijze het Britse moreel moesten ondermijnen. De coördinatie van dit project vond natuurlijk plaats in Berlijn (door het zogenaamde *Büro Concordia*) en Joyce leverde ongeveer negen tiende van de teksten, terwijl hij tevens sprekers rekruteerde onder in Duitse

TOT UW ORDERS, HERR HANKE

Berlijn, 5 maart 1945

Extra-uitzending voor de radio: gowwleider Hanke sprak vanuit de vesting Breslau tot het Duitse volk. Wat wij tot dusver voor onvervangbare cultuurgoederen gehouden hebben, zo verklaarde hij, blijken wij bij nader inzien best te kunnen missen. Hij schijnt de laatste tijd heel wat afgelezen te hebben. Hij citeerde zelfs de oude Jakob Böhme uit Görlitz: 'Wie niet

sterft voor hij sterft, die bederft als hij sterft.' Vroeger, in de bruine oertijd, toen Hanke cultuur nog voor onmisbaar hield, gaf hij in Babelsberg Dr. Greven van de Ufa in het openbaar een oorvijs om mevrouw Magda Goebbels' eer te redden.

Nu de cultuur niets meer voor hem betekent, citeert hij Duitse mystiek en predikt uit een vesting die geen vesting is, het memento mori! Waar heeft hij die wijsheid vandaan gehaald? Van de burgemeester die hij voor het gemeentehuis liet ophangen? Van die grote

lafaard die verklaarde dat je van een grote omsingelde stad niet zonder meer een vesting kunt maken door hem maar domweg een vesting te noemen?

Het is te hopen dat het Duitse volk zijn predikatie heeft begrepen. 'Niet 't leven is des mensen hoogste goed.' Natuurlijk hebt u gelijk, Herr von Schiller! Het behoort tot de cultuurgoederen die we het best kunnen missen. Tot uw orders, Herr Hanke!

(Uit: 'Dagboek februari 1945 tot augustus 1945', van Erich Kästner. Amsterdam, 1961)

kampen verblijvende Britse krijgsgevangenen. Zelf kon hij voor deze 'geheime zenders' zijn stem niet lenen; noodgedwongen bleef dit belangrijkste onderdeel van zijn werkzaamheden verborgen. Naar buiten, voor Engeland (waar men koortsachtig naar zijn identiteit bleef gissen), was hij Lord Haw-Haw, de boosaardige stem in dienst van de vijand, middelpunt van talloze geruchten, bron aanvankelijk van veel onbekommerd Brits vermaak, maar geleidelijk van ergernis en spanning. Ergernis bij de burgerlijke en militaire autoriteiten over de sensationele verhalen die de ronde deden. Lord Haw-Haw zou gezegd hebben dat de klok in Banstead een kwartier achter liep en het was nog waar ook! Hij zou bedreigd hebben dat bepaalde munitiefabrieken gebombardeerd zouden worden; hij zou op de hoogte zijn met allerlei troepenverplaatsingen. Spanning onder degenen die aan deze van a tot z verzonden verhalen geloof hechtten. 'Joyce was a man who is remembered for what he did not say', schrijft zijn biograaf Cole, en inderdaad bleek bij nuchter naoorlogs onderzoek dat hij zich aan zulke gespecificeerde dreigementen en mededelingen nooit had gewaagd en dat zijn legendarische detailkennis van het Britse doen en laten uitsluitend een produkt van fantasierijke breinen was geweest. Intussen kwalificeert dat laatste zijn propaganda-activiteit als tot op zekere hoogte effectief!

De ondergang van het Derde Rijk, lord Haw-Haw's door dik en dun gepropageerde heilstaat, betekende ook de ondergang van William Joyce. De kleine, verkrampte 'revolutionaire patriot' (zo bleef hij zichzelf tot het einde toe beschouwen) aanvaardde die fatale consequentie zonder wrok. Toen de geallieerden Duitsland binnentrokken, dook hij onder in Flensburg. Maar na enige tijd ging hij zich steeds vaker op straat vertonen; hij werd driester en driester, sprak Britse militairen aan — en liep daardoor in de val. Op 3 januari 1946 eindigde Joyce zijn leven aan de galg in de Londense Wandsworth-gevangenis. De oorspronkelijke lord Haw-Haw, officer-gentleman Baillie-Stewart, eveneens gevangen genomen en berecht, kwam er met vijf jaar gevangenisstraf af; na zijn arrestatie had hij zich erover beklagd dat Joyce hem van zijn plaats verdrongen had.

William Joyce, lord Haw-Haw de tweede, die met grote geestdrift de radio-uitzendingen vanuit Duitsland verzorgde om het Britse moreel te ondermijnen.

DE PERS IN HET DERDE RIJK

HET KLAVIER EN DE STEMMER

JOHAN VAN MINNEN

IE VAN DE „BERLINER ILLUSTRIRTE ZEITUNG“ · 15 JULI 1940

Die Leser des „Berliner Illustrierten“ sind ersucht, die Ausgabe vom 15. Juli 1940 zu lesen. Die Ausgabe vom 15. Juli 1940 ist in der Berliner Illustrierten zu finden. Die Ausgabe vom 15. Juli 1940 ist in der Berliner Illustrierten zu finden.

Zeven maanden voordat op 4 oktober 1933 de Rijksperswet de gelijkschakeling van alle massamedia in Duitsland de zogenaamde legale grondslag gaf waarop sommigen zich nog beroepen, sprak Dr. Joseph Goebbels de journalisten toe: 'Mijne Heren. Wij streven naar die ideale toestand waarbij de pers zo fijn is georganiseerd, dat ze het klavier wordt waarop de regering kan spelen. Ik beschouw het als mijn belangrijkste taak dit klavier te stemmen.'

Wat men ook van Goebbels kan zeggen, niet dat hij in dit opzicht geen woord hield. Ook menige zich onafhankelijk noemende journalist geraakte in de maalstroom van de totalitaire staat. Het werd dan ook niemand

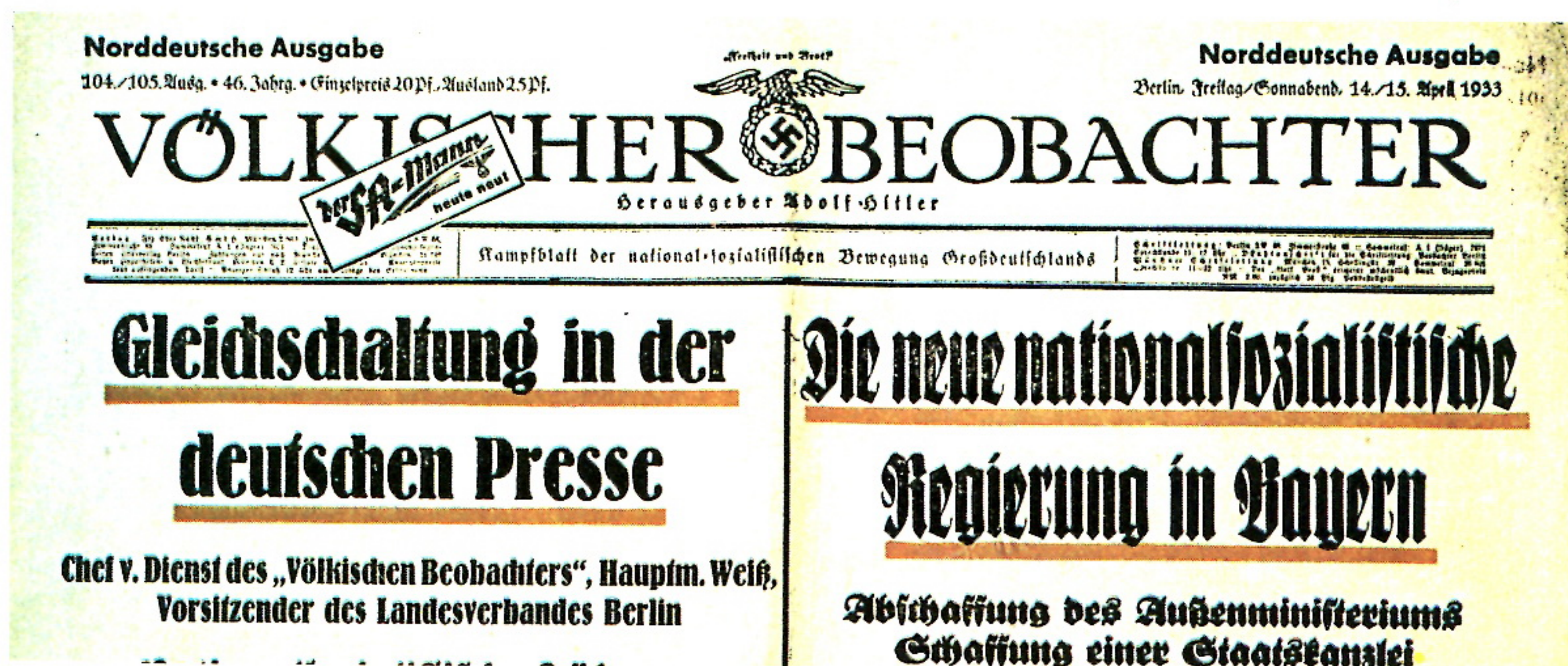
Rechtsboven: het officiële partij-orgaan van de NSDAP, de 'Völkischer Beobachter', in 1920 door Adolf Hitler opgekocht.

Rechts: Streichers schendblad 'Der Stürmer'.

Vorige pagina: de Wehrmacht gaf 'Signal' uit in een oplage van twee en een half miljoen.

gemakkelijk gemaakt zich te onttrekken aan de dagelijkse bijeenkomsten waarop de inhoud van de kranten werd gedictéerd. In Berlijn was er het niet te ontlopen persoonlijke contact als directe controle; in de provincie kregen de bladen hun instructies per telegram en toeziend voogd was iedere *Gau-leiter*. Kortom, de enige weg om zich aan deze geleide journalistiek te onttrekken, voerde in de emigratie en die weg kozen slechts enkelen. Onder hen de aankomend journalist Willy Brandt.

Goebbels probeerde in de kranten vooral die gebeurtenissen naar voren te halen waaraan de massa plezier kon beleven en waarin ze zich kon identificeren met de nationaalsocialistische staat. Niettemin leverde de gelijkschakeling van de kranten zo'n vervelend eindproduct op, dat de verkoop in de eerste jaren na de machtsovername hard achteruitliep, ook al doordat onderwerpen als seks en dood partijpreuts behandeld moesten worden en moorden eigenlijk uitsluitend werden vermeld indien de dader een jood was of het slachtoffer een SA-man. Het gevolg was dat alleen al duizend, meestal plaatselijke bladen, uit economische overwegingen hun verschijnen moesten staken. Andere werden eenvoudig verboden, zoals, als eerste, de al 230 jaar bestaande *Vossische Zeitung*, waarin eens Frederik de Grote nog had geschreven. Teneinde de massamedia ook economisch in de houdgreep te krijgen, kocht de partijuitgeverij van de NSDAP, die geleid werd door Max Amann (tevens voorzitter van de *Reichspressekammer*), alle kranten op die in financiële nood kwamen; bij voorkeur de aandelen van de joodse uitgevers, die hun eigendom moesten afstoten op grond van de Rijksperswet ('Elke publicist moet het Duitse staatsburgerschap bezitten, van arische afkomst zijn en niet gehuwd met een jodin'). Door deze handelwijze werd de partij ten slotte eigenaar van de grootste uitgeverij ter wereld. In 1933 bezaten de nazi's nog slechts 3% van alle Duitse kranten; in 1939 had het Amannconcern vierduizend redacteuren in dienst en controleerde het achthonderd van de

overgebleven duizend kranten. Dat de overige weinig zelfstandiger waren, behoeft nauwelijks betoog; de *Arbeitsgemeinschaft der NS-Journalisten* was alomvattend.

Toen de Rijksperswet werd afgekondigd, betoogde Goebbels dat 'vrije meningsuiting een ernstige bedreiging kon betekenen voor de staat en dat de persoonlijke vrijheid afhankelijk was van de mate van vrijheid die het volk kon genieten.' Curieus genoeg zei Goebbels jaren later, als toelichting op deze mystiek, dat hij feitelijk had bedoeld hoe er in het Derde Rijk voor een vrije mening pas een vaste plaats kon zijn wanneer het Duitse volk de 'rijpheid' had bereikt van het Engelse, een proces waarvan Goebbels schatte dat het

Linksboven: het avondblad 'Der Angriff' werd door Goebbels uitgegeven en had bijna evenveel invloed als het partij-organ.

Links: affiche voor de Nederlandse editie van het veertiendaagse 'Signal', die vanaf juni 1940 in ons land op de markt kwam.

Signal

20 cents

overal verkrijgbaar

Actueel, modern,
 goed geïnformeerd.
 Vele foto's en kleurenopnamen.
 2 x per maand.
 Abonnement per half jaar fl. 2.40.

CHTINGEN BIJ N.V. v. DITMAR'S BOEKENIMPORT. AMSTERDAM.C.

zeker een eeuw in beslag zou nemen. Maar wat zijn honderd jaar op duizend! In elk geval begreep Goebbels drommels goed dat het Duitse volk vooralsnog de neiging had het geschreven woord ernstiger te nemen dan het gesproken woord en op deze basis probeerde hij, onder dezelfde noemer, de 'collega's' voor zich te winnen en hun produkt te begeleiden. In principe gebeurde dat via de eigen uitgaven van de partij.

De meest bekende daarvan is nog altijd de *Völkischer Beobachter*, het officiële partij-organ van de NSDAP. Het was de voortzetting van de in 1887 gestichte *Münchener Beobachter*, die Hitler in 1920 had opgekocht voor 120.000 papiermarken en een dubbel zo hoog krediet, daartoe financieel in staat gesteld door bijdragen uit militaire en industriële kringen. Direct reeds formuleerde hoofredacteur Hitler in deze uitgave dezelfde doelstellingen als later in *Mein Kampf* — en ze werden al evenmin au sérieux genomen. Men verdacht de NSDAP van grootheidswaan. Het nummer van 25 december 1920, waarin de overname van de krant werd aangekondigd, had slechts een oplage van achthonderd exemplaren. Toch werden er ten tijde van de Münchener novemberputsch van 1923 — het blad is toen verboden — dagelijks al dertigduizend exemplaren van verkocht. En toen de *Völkischer Beobachter* na Hitlers ontslag uit de gevangenis van Landsberg in 1925 onmiddellijk opnieuw verscheen met een Münchener en een Berlijnse editie, was het alras een gevestigd organ. De verhouding tussen directie en redactie bleek lang niet zo kameraadschappelijk als het lied dat de kolommen zongen. Directeur Max Amann beschouwde de redacteurs als lieden die voor niets deugden; er kon geen redactieauto af en ook in Berlijn zat de redactie van het officiële partijblad met de slechtste lokaliteiten, de laagste bezoldiging en een sterke onderbezetting. Dat heeft geen van de betrokkenen er van weerhouden van de *Völkischer Beobachter* (tot 1940 nog verschenen in gotische lettertekens bovendien!) een *Kampfblatt* te maken dat in agitatie zijn weerga niet had. Met uiteindelijk een dagelijkse oplage van 1,4

DAS REICH

Nr. 20 JAHR 1942 * DEUTSCHE WOCHENZEITUNG * BERLIN 17. MAI

DIE ERSTE ANGRIFSSCHLACHT

AUS DEM INHALT

Reichsminister Dr. Goebbels: DIE OSTFRONT
Eugen Mündler: DER GROSSE BLASEBALG
Schwarz van Berk: ABGESCHNITTEN
Jürgen Petersen: DOPPELTER FRÜHLING
A. F. Teschemacher: UND IRLAND SOLL

Die Ostfront

Von Reichsminister Dr. Goebbels

Eine neuerliche Lektüre der Memoiren literatur über den Zusammenbruch der napoleonischen Armeen im Winterfeldzug 1812 gegen Rußland gibt uns Veranlassung, noch einmal auf den Kampf der deutschen Wehrmacht gegen die Sowjet

miljoen exemplaren stelde de *Völkischer Beobachter* tenslotte alle andere partijorganen in de schaduw. Haast even invloedrijk echter als het officiële ochtendblad werd, althans in Berlijn, het door Goebbels uitgegeven avondblad *Der Angriff*, de uitlaatklep voor al zijn frustraties en agressies. Goebbels praktizeerde in deze krant het hem eigen typische gevoel voor de boulevardjournalistiek die in Duitsland zo aanslaat: een mengeling van honende demagogie en sentimenteel pathos. De hakkende, eigenlijk meer op luisteren dan op lezen afgestemde stijl waarin de nazistische leerstukken werden geschreven, kregen in Goebbels' blad een extra accent door de cartoons van 'Mjoelnir', de tekenaar die ook de affiches voor de partij ontwierp. Hoewel Goebbels zijn aanvallen bij voorkeur placht te concentreren op individuele objecten en met voorliefde natuurlijk op joodse personen, werd het prototype van anti-joodse laster niet *Der Angriff*, maar *Der Stürmer*. Dit voor de boeren en arbeiders van het primitieve Frankenland bestemde weekblad werd in 1923 opgericht door Julius Streicher, de 'jodenhater van Neurenberg'. Het ontwikkelde zulk een nimmer meer geëvenaarde jodenhaat, dat Himmler eens oordeelde: 'Wanneer reeds onze volgende generatie niet meer kan begrijpen hoe het Duitse volk de joden eens vriendelijk was gezind, dan is dit te danken aan Julius Streicher en zijn *Stürmer*.'

Naast *Das Schwarze Korps*, het gevreesde runencluborgaan van de SS, dat ondanks zijn wekelijkse oplage van 750.000 exemplaren in origineel praktisch nergens meer is te vinden, verschenen er in Duitsland twee oorlogsweekbladen die zich enigermate onderscheidten van de rest van de nazistische pers. Niet

Met 'Das Reich' probeerde Goebbels de conservatieve intellectuelen te bereiken.

dat hun inhoud afweek van het gangbare gedachtengoed van *Blut-und-Boden*, maar hun presentatie was geraffineerder. *Das Reich*, dat de rustige grafische vormgeving van de *Observer* meekreeg om zich aan op te trekken, werd vervaardigd door wat men eerder Pruisische conservatieven dan nazi's zou kunnen noemen. Het lag voor het eerst in de Duitse kiosken op 26 mei 1940, ter gelegenheid van de veldtocht tegen Frankrijk. Het mikte met langere artikelen in traditioneel-burgerlijke stijl op de 'rechtse intellectuelen', die lange tijd waren verwaarloosd. Goebbels zag onmiddellijk het belang van deze categorie, vooral ook omdat het officierskorps van de *Wehrmacht* *Das Reich* eigenlijk terstond adopteerde. Hijzelf werd, niet als minister, maar als 'journalist', een geregelde hoofdartikelenschrijver over onderwerpen als '*Die Notwehr des Abendlandes*', maar ook — en dan blijft er van het 'Europese liberalisme' van *Das Reich* weinig over — '*Die Juden sind Schuld*'.

Een nog geïsoleerder verschijning was het veertiendaagse *Signal*. Sloegen de weekbladen van het Derde Rijk in oplaag de dagbladen toch al met stukken — *Das Reich* haalde anderhalf miljoen — *Signal* kwam met een totale oplage van 2½ miljoen op absolute hoogte. Maar het blad verscheen dan ook in twintig talen (waarvan het Nederlands vanaf juni 1940 een van de eerste was). Het werd in opdracht van het opperbevel van de *Wehrmacht* uitgegeven om de bevolking in de be-

'Das Schwarze Korps' was het lijforgaan van de SS en had een oplage van 750.000.

Einzelpreis 15 Rpf.

ausland: erhalt Bestellzeit - Ausland mit ermäßigtem Porto 25 Pf., übriges Ausland 30 Pf.

Berlin, 8. Januar 1942
2. Folge - 6. Jahrgang

Das Schwarze Korps

ZEITUNG DER SCHUTZSTAFFELN DER NSDAP
Organ der Reichsführung #

Verlag: Franz Eher Nachf., GmbH, Zweigniederlassung Berlin, Berlin SW 68, Zimmerstraße 88, Fernruf: 11 60 22. Postcheckkonto: Berlin 4554. Anschrift der Schriftleitung: Berlin SW 68, Zimmerstr. 88-90. Anzeigenpreise laut auf Preisliste.

Bezugspreise: Durch die Post bei freier Zustellung ins Haus durch den Briefträger 15 Pf., durch Streifen monatlich 30 Pf., Ausland mit ermäßigtem Porto 25 Pf., übriges Ausland RM. 1.00. In Groß Berlin erst Zustellung durch Austräger aus Zweigstellen.

Wie 10177

Die Sonne geht auf —

zette gebieden 'het nieuwe Duitsland en het nieuwe Europa' te tonen. *Signal* werd verspreid op twintigduizend plaatsen in Europa — behalve in Duitsland zelf, waar het blad tot de streng voorbehouden lectuur behoorde en alleen via het front af en toe werd binnengesmokkeld. Duitse overheersing en antisemitisme zijn in *Signal*, dat zich liet inspireren door het Amerikaanse *Life*, vakbekwaam gecamoufleerd door een modern aandoende reportagestijl. Met de verworvenheden van het Derde Rijk werd gepraald alsof ze Europees van inslag waren; de Volkswagen werd iedereen in het vooruitzicht gesteld (foto van de kever met als onderschrift: '*Zu Hunderttausenden wird er nach dem Kriege die Landstrassen bevölkern*'). Maar ook hier tussendoor toch weer de hoofdartikelen over '*Der Sinn des Kampfes*' en '*Roosevelts dritte Illusion*' van de hand van Giselher Wirsing, na de oorlog jarenlang weer hoofdredacteur in West-Duitsland van het goed-burgerlijke weekblad 'Christ und Welt'.

En zo is in haar totaliteit de geschiedenis van de pers in het Derde Rijk, hoe men het ook wendt of keert, de geschiedenis van de met het regime solidaire journalisten. Dit geldt voor de oorlogsjaren, toen de dobbelstenen waren geworpen, dit geldt nog sterker eigenlijk voor de jaren dertig, toen die dobbelstenen werden geschud.

Een illegale pers heeft het Derde Rijk praktisch niet gekend. We zouden de vlugschriften van de studentengroep 'Witte Roos' misschien hieronder kunnen rubriceren en in zekere zin een literair maandblad als *Hochland*, dat pas in 1941 werd verboden, doordat het voordien min of meer was ontsnapt aan de aandacht van het regime.

Een 'perszuivering' is er na 1945 evenmin gevolgd. In de Russische bezettingszone werden Hitlers journalisten met de andere oorlogsmisdadigers op een hoop geworpen, veroordeeld, geliquideerd, ofschoon Simon Wiesenthal nog in 1969 een lijstje kon overleggen met dertig namen van tot het communisme bekeerde en wederom met de pen actieve 'voormaligen'.

In de westelijke bezettingszones doken de scribenten van het Derde Rijk met de overigen de eerste jaren na de oorlog onder, niet lastig gevallen door speciale belangstelling zoals bijvoorbeeld wel Hitlers artsen ondervonden. En in het begin van de vijftiger jaren haalde ook menig copywriter van het Derde Rijk zijn *Persilschein*, het papiertje waarmee hij kon aantonen geen topnazi te zijn geweest. Niets waste gemakkelijker wit dan het Duitse denazificatieproces.

De bladen van het Derde Rijk waren natuurlijk verboden en zijn dat tot de dag van vandaag gebleven, al zou je het aan de huidige '*National- und Soldatenzeitung*' niet zeggen. De journalisten echter veranderden van naam, van krant en van instelling. Dat de uit de drie westelijke bezettingszones samengesmolten Bondsrepubliek uiteindelijk in de jaren zeventig een pers rijk is die het daglicht wel kan verdragen, moet voortkomen uit het grote beroepsverloop, de nieuwe generatie en wat men in Duitsland pleegt te noemen 'de biologische oplossing', omdat de mens nu eenmaal sterfelijk is.

RADIO EN FILM IN HET DERDE RIJK

MET MICROFOON EN CAMERA

DRS. R. L. SCHUURSMA

Time Inc.

Toen Adolf Hitler zich zette aan het schrijven van *Mein Kampf*, stond de radio-omroep nog in de kinderschoenen en vierde de stomme film hoogtij in de bioscopen. Weliswaar konden zelfs weinig profetisch aangelegde lieden toen al wel voorzien dat deze communicatiemediën een goede toekomst tegemoet gingen, maar het was de vraag of Hitler van plan was op grote schaal gebruik te gaan maken van de kansen die de nieuwe techniek hem bood. In *Mein Kampf* schreef hij immers dat de massavergadering de enige mogelijkheid gaf om door persoonlijk en daardoor succesvol contact grote volksdelen te beïnvloeden en te winnen. En al stelde hij de massavergadering in de desbetreffende pas-

middelen om het Duitse volk en in ieder geval de aanhangers van de NSDAP te doordringen van de *Führerkult*, de magie rond Hitler, die erop gericht was zijn leiderschap absoluut en onaantastbaar te maken. Op 15 april 1932 liet Goebbels een toespraak van Hitler afdraaien in het *Sportpalast* in Berlijn, voor hij zijn eigen rede hield. In een tijd, toen dergelijke manifestaties nog uiterst zeldzaam waren en toen de plaat onder de grote massa nog weinig verbreiding had gevonden, maakte de stem uit de luidsprekers een geweldige indruk. Het hoeft geen betoog dat ook het strijdlied door de grammofoonplaat een ondersteuning kreeg die anders ondenkbaar was geweest.

In de jaren voor de *Machtübernahme* bleef de radio-omroep voor Hitler en de zijnen vrijwel steeds een gesloten terrein. Het begrip politieke zendtijd was weliswaar niet onbekend, maar de achtereenvolgende regeringen voelden er weinig voor om de nazi's die zendtijd ter beschikking te stellen. Dit veranderde uiteraard toen Hitler rijkskanselier werd en Goebbels zijn minister van propaganda. In de avond van 30 januari 1933 fungeerde Wulf Bley als eerste nationaal-socialistische radioverslaggever om door een geraffineerd commentaar de luisteraars het besef bij te brengen dat Duitsland aan het begin stond van ontwaken en herstel na de schande van de republiek van Weimar. Twee

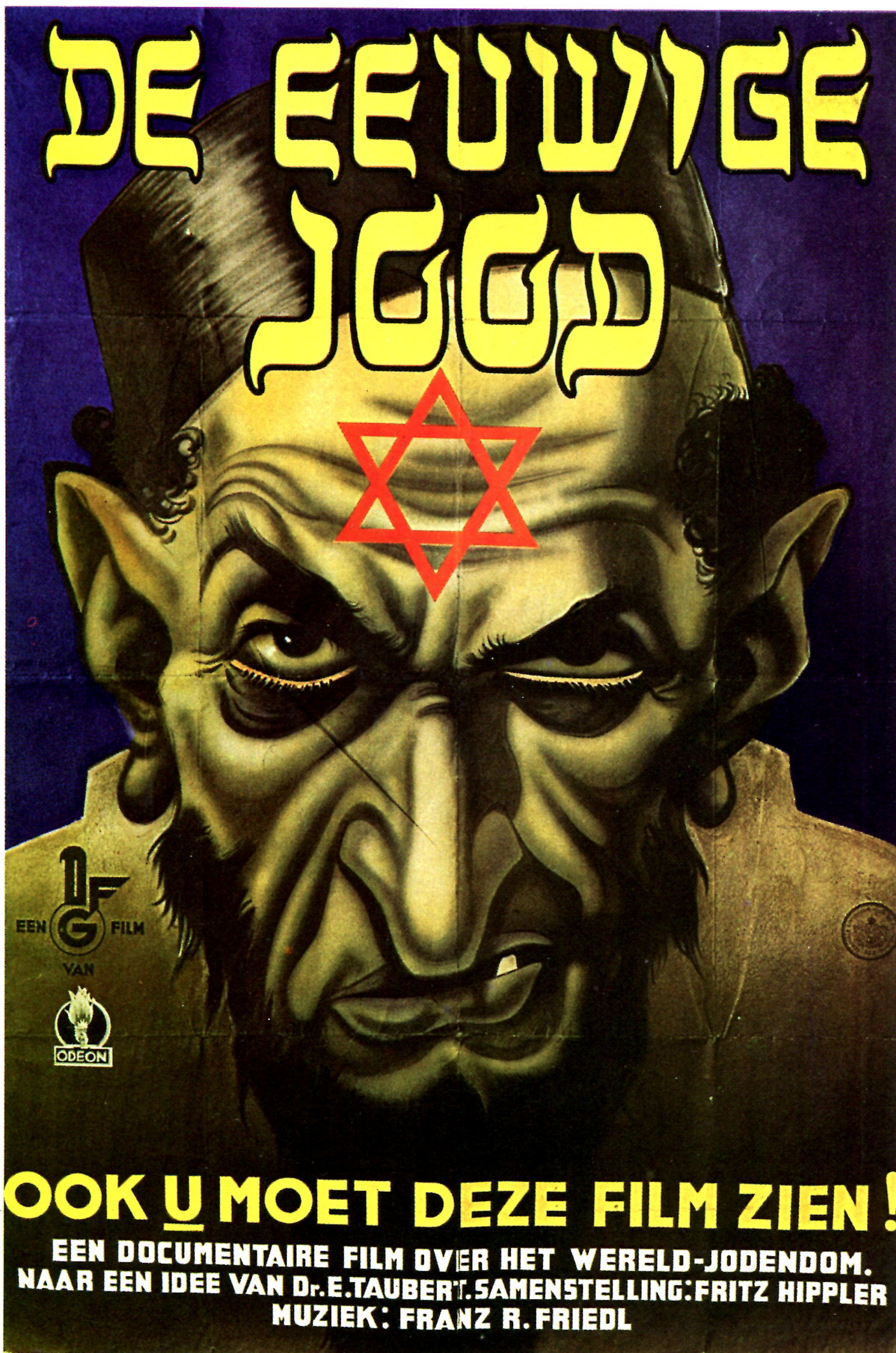
Links: de ceremonie ter gelegenheid van het leggen van de eerste steen (juni 1938) voor de Volkswagenfabriek in Fallersleben.

Rechts: de film was een uiterst gevaarlijk middel om anti-joodse propaganda te maken.

Vorige pagina: Goebbels en Leni Riefenstahl tijdens de Rijkspartijdag in 1934, waarvan Leni de film 'Triumph des Willens' maakte.

sage tegenover het parlement, toch kunnen we dit inzicht evenzeer in verband brengen met zijn kijk op film en radio. Want ook daar ontbreekt immers de directe wisselwerking met een volksmenigte en juist in de beheersing van die wisselwerking blonken Hitler en zijn propagandaleider Goebbels uit. Zelfs de microfoon, die de massavergadering pas goed mogelijk maakte en later bovendien de verbinding verschaft met miljoenen radio-luisteraars, was in feite al een belemmering voor de uiterste concentratie die nodig was om door een juiste keuze van woorden, door precies berekende pauzes en door uitgekende gebaren de grootst mogelijke spanning op te wekken tussen spreker en massa. Goebbels schreef in zijn dagboek dat het tijdens de grote bijeenkomsten een vreemde gewaarwording was opeens stil tegenover een levenloze microfoon te moeten staan, terwijl hij gewend was heen en weer te lopen en alleen te letten op de levende en direct reagerende menigte aan de andere zijde van het voetlicht. Hij was deze techniek niettemin snel meester en bij de bestudering van filmopnamen zien we dat ook Hitler spoedig geleerd moet hebben een vaste afstand te bewaren tot het kleine instrument dat zijn woorden in geheel Duitsland, later zelfs over de hele wereld, hielp uitzenden.

Ondanks de genoemde passage in *Mein Kampf*, bestaat er geen twijfel over dat de nationaal-socialisten en met name Joseph Goebbels nog vóór hun aan de macht komen de betekenis van film en radio als propagandamedia duidelijk hebben ingezien. Nauw daarmee in verband stond de grammofoonplaat, die sinds het begin van de eeuw een steeds toenemende betekenis had gekregen, al was het vooral voor het verspreiden van muziek. Men was intussen ertoe overgegaan om de in de plaat gegrifte signalen langs elektrische weg te versterken, zodat het mogelijk werd ook met dit medium grote zalen te bespelen en de straat op te gaan. De grammofoonplaat ging functioneren als een van de

HITLER DANST

Eind 1940 konden Engelse bioscoopbezoekers zich vermaken met een satirisch filmpje waarin Duitse troepen werden vertoond die, stram in het gelid, exerceerden op de maat van de Lambeth Walk, in slaafse navolging van hun Führer, die zich na de Franse capitulatie in het Bos van Compiègne hartstochtelijk aan deze populaire schlager leek te hebben verslinderd. 'Toen ineens, tot verbazing van het groepje medewerkers, begon Hitler met enthousiaste grimassen danspasjes te doen: een paar passen voornut, enige passen achteruit, met stijve marionettenbewegingen. Huppel-pasjes en sprongetjes, schokschouderend. Hij bleef even op één been staan, draaide rond, stampde met de andere voet en knikte met het hoofd. Een geaffecteerde krijgswals met houterige wendingen van het bovenlichaam, toevallig door een der omstanders op een filmstrook vastgelegd' — zo beschrijft later professor Bouman het groteske tafereel in zijn *Revolutie der eenzamen* en ook in tal van andere werken wordt van het vreemde incident melding gemaakt.

Dat het filmpje alleen maar een knappe trucage was, moeten de Engelsen in 1940 op zijn minst hebben vermoed. Niemand zal in ernst hebben geloofd dat Hitler uitgerekend de Lambeth Walk zou kiezen voor het maken van een vreugdedans, laat staan dat Duitse soldaten erop zouden exerceren! Maar wat deed het ertoe: de vijand werd er immers belachelijk mee gemaakt. Zo ongeveer moeten de Londense tekenfilm-experts Len Lye en John Grierson hebben geredeneerd, toen ze authentieke Duitse journaalfragmenten beeld voor beeld verknipten en in andere sequentie opnieuw monteerden op de maat van een tophit uit die dagen.

Een bewuste vervalsing, inderdaad, maar de Engelsen beleefden er in donkere tijden enig onbekommerd plezier aan, en dat hielp mee de moed erin te houden. Lye en Grierson konden onmogelijk voorzien dat hun speelse inval nog eens hardnekkig een eigen leven zou gaan leiden en dat met name de Hitler-gag, ontdaan van de bijbehorende variété-deun, serieuze historici zou misleiden en in verscheidene naoorlogse documentaires zou worden verwerkt om de grootheidswaanzin van de Führer te illustreren.

Associated Press

dagen later sprak Hitler voor het eerst zelf via de zenders van de Duitse omroep; een toespraak zonder publiek en dus ook zonder de spanning die anders met zijn redevoeringen gepaard ging, maar des te misleider omtrent de ware bedoelingen van de nieuwe machthebbers. De grammofoonplaat heeft deze redevoering voor ons bewaard. Sinds kort werd namelijk het nieuwe medium door de omroepen in Duitsland en elders gebruikt voor het vastleggen van hun belangrijkste uitzendingen. De geschiedenis had er een document bijgekregen.

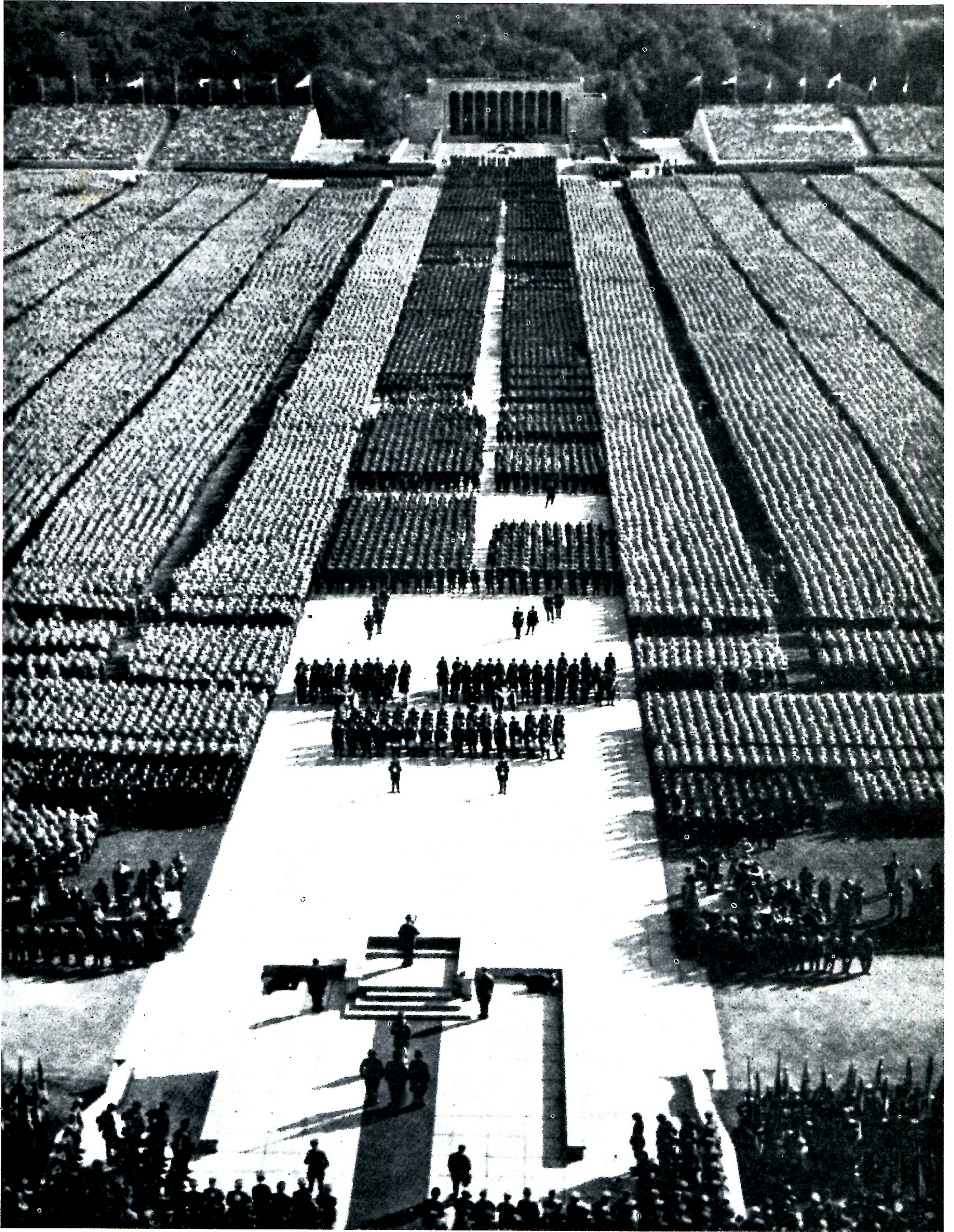
Terwijl de massabijeenkomsten ook na de *Machtübernahme* bij uitstek het klankbord bleven voor de nazi-propaganda, kregen nu

Boven: 'Jud Süß' was een van de films waarin de joden werden aangevallen.

Rechts: een imposante opname uit 'Triumph des Willens', waarvoor Leni Riefenstahl in overleg met Hitler het scenario maakte.

radio en pers, en in mindere mate de bioscoop, betekenis als middelen om het gehele Duitse volk van dag tot dag te doordringen van de nationaal-socialistische wereldbeschouwing. Het gebrek aan directe wisselwerking met het publiek werd gecompenseerd doordat de radiouitzendingen zonder ophouden tot in de verste uithoeken van het Derde Rijk — en daarbuiten! — hun werk konden verrichten. Goebbels hoefde daartoe in eerste instantie alleen maar de toch al ge-centraliseerde *Reichs-Rundfunk-Gesellschaft* onder zijn nieuwbakken ministerie te brengen en de sleutelposities te laten bezetten door betrouwbare partijgangers. Vervolgens liet hij het aantal zendstations vergroten, terwijl ook het vermogen van de zenders werd opgevoerd. Tenslotte werden de fabrikanten van ontvangtoestellen ertoe aangezet grote hoeveelheden goedkope radio's te fabriceren, die onder de naam *Volksempfänger* hun weg vonden naar de huiskamers. Het aantal ontvangers steeg in een jaar tijd met ruim een miljoen tot meer dan zes miljoen in 1934. In 1938 was dit getal opgelopen tot negen en een half miljoen, terwijl tijdens de oorlog vrijwel ieder gezin over een ontvangtoestel beschikte. Ook in openbare instellingen, fabrieken, scholen en op plaatsen in de open lucht zorgden luidsprekers voor de verbreiding van de nazi-propaganda en wel in de eerste plaats van de grote manifestaties waarop Hitler het woord voerde. Door middel van *Funkwarte* liet Goebbels controle uitoefenen op de ontvangstcondities en het aantal luisteraars. Met de dictatuur kwam een steeds toenemende greep op het leven van iedere burger. Tot in de intimiteit van de huiskamer drongen nu de stemmen door van de kopstukken van het regime.

Toen de nazi's aan de macht kwamen, was de periode van de stomme film al voorbij. Men was erin geslaagd geluid om te zetten in lichtsignalen, die aan de rand van de filmstrook konden worden vastgelegd. Deze uitvinding, die het nog beter dan tevoren mogelijk maakte de weerschijn van de werkelijkheid in het compacte formaat van een filmrol te registreren en op ieder gewenst moment weer te vertonen, gaf de technici van de propaganda

een nieuw en ontzagwekkend wapen in handen. Het was hun weliswaar niet zozeer te doen om een weergave van de realiteit van het leven, want het beeld op het bioscoop-scherm was juist een schitterend uitgangspunt voor het opwekken van de roes die de kijkers beroofde van hun kritisch inzicht en binnenvoerde in de schijnwereld die de nazi's voor de nieuwe werkelijkheid wilden laten doorgaan.

Toch heeft Goebbels de film vóór de oorlog niet in die mate voor propaganda gebruikt als de radio en we moeten daarvoor de oorzaak deels zoeken bij het verschil in organisatie achter deze media ten tijde van de *Machtübernahme*. Terwijl de radio immers al langer goeddeels een staatszaak was met Berlijn als centrum, was de Duitse film verdeeld over een aantal vrije ondernemingen, waarvan de *Ufa* (*Universum Film AG*) van de financier Alfred Hugenberg de voornaamste was. Van de vier filmjournals die vóór de oorlog in Duitsland op het scherm verschenen, beheerste Hugenberg er twee: de *Ufa-Tonwoche* en de *Deulig-Tonwoche*, die tevens het meest vertoond werden. Vanzelfsprekend was Goebbels geïnteresseerd in weekjournals, zoals ook in de overige produktiviteit van de Duitse filmindustrie. Maar hij gaf er vanwege de ingewikkelde structuur van het filmwezen en de grote zakelijke bindingen hiervan met buitenlandse maatschappijen voorlopig de voorkeur aan zijn invloed niet direct door nationalisatie tot de grootst mogelijke hoogte op te voeren, maar het telaten bijeen meer beperkte vorm van toezicht. Deze ontwikkeling begon op 28 maart 1933 tijdens een bijeenkomst van vertegenwoordigers van de filmindustrie en filmpers in Hotel Kaiserhof in Berlijn, waar Goebbels zijn toehoorders de eerste lessen gaf in de kunst van het produceren van films volgens nazi-recept. Enkele dagen tevoren, op 23 maart 1933, had Hitler bij de indiening van het ontwerp-*Ermächtigungsgesetz* al de bakens uitgezet voor de nieuwe inzichten over de massacommunicatie: theater, film, literatuur, pers en radio zouden dienst moeten doen bij de morele gezondmaking van het volk. De *Führer* gaf zijn toehoorders te verstaan dat het de taak van de kunst zou zijn uitdrukking te geven aan de geest van de nieuwe tijd, waarin de heroïek de lotgevallen van de volkeren zou gaan bepalen. De Duitse filmindustrie zou in de volgende jaren, en vooral tijdens de oorlog, gelegenheid genoeg krijgen aan die heroïek gestalte te geven, maar zelfs na de nationalisatie van de *Ufa* en de andere bedrijven, die in 1937 en in het begin van 1938 plaatsvond, onthield Goebbels zich meer dan men zou verwachten van directe inmenging op grote schaal, tenzij het ging om de *Wochenschau* tijdens de oorlogsjaren en een enkele speelproduktie met een duidelijk propagandakarakter, zoals *Jud Süß* (1940) of *Die Rothschilds* (1940). Niet alleen het ministerie van propaganda, maar ook de *Reichsfilmdramaturg* en de *Reichsfilmkammer* waren instanties die langs allerlei wegen censuur uitoefenden op scenario's en eindprodukten. Afgezien van deze en andere methoden om druk uit te oefenen, was er altijd nog het *Führerprinzip*, dat op ieder moment en in iedere aangelegenheid opeens in werking kon treden om deze en

MAX BLOKZIJL

'Te midden van de verschrikkingen, de beklemmingen en de duizend angsten die ons volk heeft moeten verduren, werd het staande gehouden door zijn geloof (in de geallieerde eindoverwinning — E.). En de stem van de duivel, die het tot twijfel wilde brengen en die het zijn geloof wilde ontnemen, was de stem van Max Blokzijl', aldus procureur-fiscaal mr. J. Zaaier op 11 september 1945, de eerste (en enige) dag van het proces voor het Bijzonder Gerechtshof tegen Marius, Louis, Hugh, Wilhelmus Blokzijl, zestig jaar, journalist, gedetineerd in de cellenbarak van de Scheveningse strafgevangenis.

De achttienjarige Max Blokzijl wordt in 1903 verslaggever van het 'Algemeen Handelsblad', trekt van 1908 tot 1914 met Jean-Louis Pissuisse als chansonnier door Europa en Azië, commandeert van 1914 tot 1917 een compagnie Jagers in de Waterlinie en is van 1917 tot 1940 Berlijns correspondent van het 'Algemeen Handelsblad'. In 1935 slaat zijn kritische kijk op het nazisme om in bewondering; voor zijn hoofdredacteur verwijt hij zijn ommezwaai. Herfst 1940 komt hij op aandrang van Seyss-Inquarts perschef Willi Janke naar bezet Nederland, wordt 'adviserend redacteur' van 'De Standaard' en weldra hoofd afdeling Perswezen van het kersverse departement van volksvoorlichting en kunsten. 'Na een paar weken begon ik te geloven', aldus Blokzijl, 'dat ik niet naar mijn oude vaderland met zijn sympathieke, solide, eerlijke bevolking was teruggekeerd, maar naar een grote verzameling van volkomen verwaasde, door haat en teleurstelling verblinde en voor elk zot gerucht vatbare mensen zonder stuur, zonder eigen oordeel, zonder enig begrip van de werkelijkheid.' In februari 1941 begint hij zijn maandagse en donderdagse radiokwartiertjes over 'Brandende kwesties'. Het zullen er 800 worden, volgens Blokzijl over 300 onderwerpen. Hij verkondigt voornamelijk één stelling: niet Duitsland, maar Engeland is onze vijand. Een stroom van duizenden, spoedig tienduizenden brieven verwijt hem — onder meer! — met zijn dikbetaalde baan een misselijke profiteur van de Nieuwe Orde te zijn. Blokzijls dupliek: 'Ik heb een uiterst solide en brave werkkring, die mij zeer lief was en mij een zorgeloos bestaan verzekerde, vrijwillig opgegeven om mij in mijn vaderland in tijden van strijd en nood te scharen in de rijen ener kleine minderheid, die dagelijks door geniepige en anonieme goochelaars met laster en achterklap wordt bekogeld en besmeurd.'

Hier verwijt de pot de ketel dat hij zwart ziet: als geniepige goochelaar heeft Blokzijl zijns gelijke niet. Het voornaamste bolwerk waartegen hij vier jaar stormloopt, zijn de intellectuelen: 'zo ongelooflijk vervelend, zo'n storende betweters, zulke ingebeelde critici van alles wat van buiten komt en in het bijzonder van wat van de oostelijke burens overwaait.' Hij acht hen een 'ogenblikkelijk' gevaar: 'Het is een zegen voor ons volk dat ze voorlopig niet meer in het openbaar schrijven en spreken mogen. In de roddelkamer zijn ze nog hinder-

lijk genoeg. (...) Het vernisje Nederlandse schoolbeschaving is gebarsten en daaronder komt de erg kleine, hatende, opgeblazen intellectueel te voorschijn'. Wie intellectueel en bovendien geestelijke is, krijgt periodiek een extra-veeg uit de pan. Na anderhalf jaar 'met grote aandacht de houding van een overgroot deel onzer kerkelijke voorgangers' te hebben gadegeslagen erkent Blokzijl 'dat ik niets van hen begrijp.' 'Daar staan nu de heren predikanten en pastoors en bisschoppen, prediken haat en verzet, lokken gewetensconflicten uit en weten niet wat ze doen. (...) Ik heb niet de indruk, dat de Kerken in deze revolutionaire tijd een gelukkige politiek voeren. Althans niet in Nederland, want ze gaan van de falikant onjuiste grondstelling uit, dat het nationaal-socialisme anti-christelijk zou zijn. (...) Het is alles zo kleinmenselijk, zo kil en zo verbeten. Er is zo nergens een neiging tot begrijpen, tot meevoelen'. Wie intellectueel en bovendien onderwijsman is, krijgt een scherpe berisping. 'Het is een lelijke vlek op het overhemd van een groot deel van ons onderwijzend personeel, dat het zich niet de moeite schijnt te willen geven om zelf kennis te nemen van de grondbeginselen van het nationaal-socialisme, maar er zich toe bepaalt er de nodige critiek tegen te verzamelen.'

Beurtelings hanteert Blokzijl de stroopkwast en de zweep, afwisselend deelt hij schouderklopjes en scheldwoorden uit. De anti's betitelt hij als nietsnutten, angsthazen, verblinde stompers, saboteurs, zwarthandelaars, oorlogswinstmakers, stomme roddelaars en nog heel wat meer. Ook de jeugd bevalt hem niet. Naast de 'frisse jongeren' van de Jeugdstorm ziet hij slechts 'tennisjeugd' die bang is eeltknobbels van het werken te krijgen. Toch moet hij erkennen na elk radiopraatje dozijnen brieven te ontvangen die hem 'hartstochtelijk' verzekeren: 'U zult ons nooit meekrijgen met al uw gepraat nooit, nimmer.'

Zo fris als de Jeugdstorm is ook Blokzijl. 'Brandende kwesties', een bundel van zijn radiopraatjes, wordt in mei 1942 ingeleid door de NSB-commissaris voor Noord-Holland, mr. A. J. Backer: 'Hier spreekt een man wiens naam hier te lande een uitstekende klank heeft. Hier spreekt een Nederlander van het zuiverste water.' Backer noemt Blokzijls argumenten zuiver, nooit grof of plat. Men oordele. Een jaar later verschijnt de volgende bundel: 'Ik zei tot ons volk...' Op bladzijde 30 wordt de politieke smulpapen dan het volgende opgedist: 'Er zal een tijd komen, en wel vermoedelijk veel eerder dan we nu nog aannemen, waarin kwesties die we nu nog als brandend met elkaar behandelen, uitgebrande kwesties zullen zijn. Ik denk in de eerste plaats aan ons afscheid nemen van het jodendom. Als straks de laatste joden de Nederlandse bodem verlaten zullen hebben, dan zullen zoveel andere vraagstukken ons bezig houden, dat we ons nauwelijks meer zullen herinneren ons over dit afscheid meer of minder druk te hebben gemaakt. Ten hoogste zullen we, hier en daar tot onze grote verbazing maar ook eerlijke opluchting vaststellen, dat we deze gasten niet alleen voor onze samenleving niet nodig hebben

gehad, maar dat de atmosfeer sedert hun vertrek er heel wat frisser op geworden is.' Het is het schunnigste en verachtelijkste dat Blokzijl ooit heeft gezegd of geschreven.

'Ik spreek graag met tegenstanders', liegt Blokzijl keer op keer. Maar jegens tegenstanders die de NSB van landverraad beschuldigen, acht hij 'elke humane overweging meer dan misplaatst.' Zij dienen 'uit de volksgemeenschap geschrapt' te worden: 'Over de beschuldiging van landverraad is discussie niet toegelaten.' Op 11 september 1945 kan hij die discussie niet meer ontgaan: dan begint in het filmzaaltje van Paleis Kneuterdijk voor het

Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage het proces-Blokzijl.

De tenlastelegging luidt dat hij 'tussen mei 1940 en mei 1945 opzettelijk, terwijl Nederland in oorlog was met Duitsland, in het door de vijand bezette gebied in het openbaar, voor een zeer groot gedeelte per radio, veelvuldig propaganda heeft gevoerd, gericht op het breken van het geestelijk verzet van het Nederlandse volk tegen de vijand en ontrouw worden van dat volk aan zijn Regering en de gemeenschappelijke geallieerde zaak'. Ten bewijze citeert mr. Zaaijer uit de radiopraatjes dertien fragmenten, waarbij opvalt dat Blokzijls

antisemitische uitlatingen ongenoemd blijven. Tijdens de zitting komen ze slechts één keer ter sprake na een vraag van raadsheer prof. mr. J. C. van Oven.

Raadsheer: Wist u van de gruwelen waaraan het nationaal-socialisme zich schuldig maakte in Duitsland?

Verdachte: Welke bedoelt u?

Raadsheer: De gruwelen in de concentratiekampen.

Verdachte: Ik geloof, als men de gehele geschiedenis der mensheid doorgaat, dat er altijd bij een revolutionaire ontwikkeling dergelijke misstanden voorkomen, maar moet men alle hoop op de toekomst opgeven, als er misstanden voorkomen?

Mr. Zaaijer begint zijn requisitoir: 'Uit een oogpunt van tenlastelegging en bewijs is dit rechtsgeding tegen Blokzijl wel een van de gemakkelijkste. Als er iemand is die in de oorlog zich erin gepraat heeft, is hij het wel.' Aan het einde van zijn betoog vergelijkt de procureur-fiscaal de verdachte met Mussert: 'Er is propaganda en propaganda. Wat Mussert deed, was ook propaganda. Maar het malle gedoe en dolzinnig gebral van de NSB heeft op ons volk niets geen indruk gemaakt. Het heeft er alleen maar om gelachen. Wat Max Blokzijl deed was duizendmaal erger. Hij kende de gevoelens van ons volk door en door. (...) Hij had er zich volkomen in ingeleefd. Hij kende de geestelijke benauwenis van ons volk, maar hij wist ook waaraan het de kracht ontleende om alles te verduren wat het te dragen kreeg: het rotsvaste geloof in velerlei vorm als grondslag voor zijn trouw aan zichzelf, trouw aan zijn Koningin en trouw aan de geallieerde zaak. Dit alles kennende, sprak hij als Nederlander tot Nederlanders, tastte hij hen aan daar, waar hij wist dat hij op dat ogenblik juist hun zwakke punt, hun angst, hun begin van twijfel was en in de vorm waarvoor hij als Nederlander wist, dat zij ontvankelijk waren. (...) U zult na wat ik gezegd heb geen andere eis van mij kunnen verwachten dan die ik thans doe: de doodstraf.'

Veertien dagen later leest president mr. A. L. M. van Berckel de uitspraak voor: 'Het hof heeft u ter dood veroordeeld. (...) Het heeft u schuldig verklaard aan het misdrijf van in tijd van oorlog de vijand hulp verlenen. Ten aanzien van de straf heeft het Hof overwogen, dat het meent hier de zwaarste straf die ons recht kent te moeten opleggen, zowel wegens de verderfelijke van de door verdachte gevoerde propaganda als wegens de daaruit blijkende misdadige gezindheid. (...) Hij heeft daarmede onnoemelijk veel kwaad gedaan, velen op de verkeerde weg gebracht en in het ongeluk gestort. (...) De gemeenschap behoort een zo verderfelijk lid uit te stoten. Alleen met het leven kan een reeks van misdaden als deze worden beboet.'

De Bijzondere Raad van Cassatie handhaaft de sententie van het Bijzonder Gerechtshof, koningin Wilhelmina wijst het gratieverzoek af en op 16 maart 1946 sterft Blokzijl voor het executiepeloton. Aan hem wordt het eerste civiele doodvonnis na de bevrijding voltrokken.

M. G. Emeis jr.

gene naar de hand van Goebbels en zijn apparaat te zetten. Dit geheel van pressiemiddelen werkte zo doeltreffend, dat de minister gaandeweg ook zonder voortdurend ingrijpen de zekerheid kon hebben dat men deed wat hij wilde.

Dit gold met name voor de speelfilm, maar in mindere mate voor de *Wochenschau*, die hij vóór de oorlog doorgaans met rust liet, maar die tijdens de oorlog een zaak van zijn doorlopende aandacht werd, niet vanwege onbetrouwbaarheid of gebrek aan kwaliteit bij de makers, maar vooral omdat de militaire situatie voortdurend aan verandering onderhevig was, waardoor bij de samenstelling van het journaal steeds actieve medewerking

was vereist. Meer dan wat ook, met uitzondering wellicht van de grote speelfilms als de al genoemde *Jud Süß* of *Kolberg* (1945) — produkties die in ander verband nog ter sprake zullen komen — heeft de *Ufa-Tonwoche* het toppunt van propagandistisch kunnen op het gebied van massacommunicatie gevormd. Al ver voor de oorlog hadden de nazi's zich lauweren verworven met documentair filmwerk. De grootste faam komt in dit geval niet Goebbels toe, maar een vrouw die Hitlers persoonlijke bescherming genoot en die geheel buiten Goebbels' apparaat kon opereren: Leni Riefenstahl. Zij had bekendheid verworven als medewerkster bij een aantal in de bergen opgenomen speel-

films van de regisseur Dr. Arnold Fanck, zoals *Die weisse Hölle von Piz Palü* (1929). Ze kreeg in 1933 opdracht tot het verfilmen van de partijdag van Neurenberg en slaagde daarin zo goed, dat men haar ook de volgende jaarvergaderingen van de nazi's in beeld liet brengen. Vooral de film van de partijdag van 1934, die onder de naam *Triumph des Willens* werd uitgebracht en waarvan het scenario in nauw overleg met Hitler was opgesteld, maakte een geweldige indruk, waaraan men bij het zien ervan ook nu nog niet ontkomt. Bekend werd ook haar verfilming van de Olympiade van 1936. De wijze waarop zij met de beperkte technische middelen van die dagen de persoon van de Führer gestalte

Links: via de radio konden de marcherende soldaten in het hele land worden gehoord.

Onder: de zogenaamde Volksempfänger werd ook gebruikt om het leger voor te lichten.

Rechts: Goebbels kondigt de intensieve productie van goedkope radiotoestellen aan.

Ullstein

Ullstein

gaf, is tegelijk indrukwekkend en uiterst benauwend, omdat als het ware voor het eerst bleek hoeveel invloed het levende beeld kan uitoefenen, wanneer het door kundige handen tot die droomwereld wordt gevormd die de propaganda zo graag oproept. Andere films, die wel onder Goebbels' toezicht werden gemaakt, behoorden bepaald niet tot wat we een droomwereld zouden willen noemen. Vooral de antisemitische, zogenaamd documentaire propagandafilms als *Der ewige Jude* (1940) en de in Theresienstadt opgenomen *Der Führer gibt den Juden eine Stadt* (1944) horen tot het walgelijkste misbruik van op zichzelf ware beelden dat zich denken laat. Men moet de opeenvolging hebben gezien van scènes in een synagoge, het rituele slachten en — aan het eind — de reine Germaanse koppen van Duitse tegenhangers van de joodse onmenssen in *Der ewige Jude* om te beseffen hoe gevaarlijk toentertijd deze vorm van propaganda was. Dergelijke films vormden het ellendige dieptepunt van Goebbels' demonische kunsten. Tot een andere categorie van filmprodukties hoorde *Die Weltwoche* (*Ufa-Tonwoche*), die week in, week uit de Duitse bioscoopgangers op de hoogte moest houden van de gebeurtenissen. Maar de *Wochenschauen* waren wapens in de oorlog en werden, zoals Goebbels het in 1942 in zijn dagboek uitdrukte, niet gemaakt om er informatie mee te verstrekken. Ze werden samengesteld uit opnamen die door cameramensen van de zogenaamde *Propagandakompanien* (SS PK) overal aan de fronten met groot realisme en evenredig gevaar voor eigen leven werden gemaakt. De keuze van het materiaal en de bij te voegen muziek, die meestal uit het arsenaal van Wagner stamde of sterk aan diens muziek herinnerde, gebeurde met het grootst mogelijke raffinement. De commentaar werd zorgvuldig opgebouwd, zodat een geheel ontstond dat tot in de kleinste details berekend was op wat de makers ermee wilden bereiken. Aan de hand van een van Goebbels' richtlijnen voor deze programma's weten we wat we ons daarbij moeten voorstellen: de

Wochenschau diende om de hardheid en grootsheid van de oorlog te laten zien. Ook de offerbereidheid van de Duitse soldaat moest goed uitkomen, maar alles wat het gruwelijke karakter van de oorlog zou illustreren, moest worden weggelaten. In *Die Weltwoche* vocht de Duitse soldaat tegen een onzichtbare vijand en bij afwezigheid van de dood, in het blikveld van camera's die door uiterst bekwame lieden werden bediend. Ook bij deze films werd de werkelijkheid op de montage-tafel tot een schijnwereld versneden. Men kan slechts raden in hoeverre zij de stemming van het Duitse volk hebben bepaald. Het weekjournaal was eveneens een nuttig verlengstuk voor de propagandatoespraken

die Goebbels met een nauwkeurig voorbereid gebruik van woord en gebaar opriep bij een publiek dat naast de gebruikelijke partijbonzen een befaamd acteur als Heinrich George, maar ook zwaargewonde frontstrijders omvatte. In feite behoorde het gehele Duitse volk tot zijn publiek, want Goebbels zorgde er zoals gewoonlijk voor dat een zo groot mogelijk aantal lieden via de radio van deze voorstelling kon meegenieten. De radio was een hoogst belangrijk instrument gebleven, niet alleen voor de Duitse bevolking, maar ook voor propagandauitzendingen over de gehele wereld. Tijdens de oorlog had hij nieuwe betekenis gekregen, en niet in de laatste plaats doordat het moge-

hoe bekwaam Goebbels — in dit geval hoogstpersoonlijk — zijn propaganda bedreef. Zo liet hij de eerder genoemde acteur Heinrich George op snijdende toon een fragment voordragen uit een heftig nationalistisch geschrift van de Pruisische generaal Von Clausewitz met op de achtergrond het *Deutschland, Deutschland über alles* in de oorspronkelijke zetting uit een strijkkwartet van Haydn. De combinatie moet voldoende geweest zijn om het type van de culturele Duitser, die langzamerhand wellicht was gaan twijfelen aan de zending van het nationaal-socialisme, met tranen in de ogen terug te brengen onder de hoede van de *Führer*. Nadat de twaalf tonen van de klok waren

van de nazi-leiders. Vanzelfsprekend verscheen Hitler de nodige malen op het scherm, al verminderde dit in de loop van de oorlog sterk, terwijl de *Führer* er zich al in het begin van de oorlog sterk tegen verzette dat zijn redevoeringen ook met het authentieke geluid (*Realton*) in de bioscopen zouden worden weergegeven. Goebbels, die zich tegen deze opvatting van zijn chef tevergeefs heeft verzet, liet zich wel degelijk ook beluisteren en het is onder andere hierdoor, dat wij zijn grote talenten als volksdemagoog zo goed kunnen beoordelen. Vooral de *Wochenschau* die gewijd was aan zijn grote rede van 18 februari 1943 over de totale oorlog, geeft een huiveringwekkend beeld van de hysterie

lijk was overwinningen direct met en groot muzikaal ceremonieel bekend te maken. De berichten van het *Oberkommando der Wehrmacht*, ingeleid met een fragment uit het symfonisch gedicht *Les Préludes* van Liszt, moesten helpen het volk in een voortdurende overwinningsroes te houden of — later — te weerhouden van gevaarlijk pessimisme. Toen de bombardementen het bezoek aan bioscopen tot een hachelijke zaak maakten, won de radio zelfs nog aan betekenis. Hij zou die tot het eind behouden. De laatste oudejaarsavonduitzending van de *Grossdeutsche Rundfunk*, die in Nederland dank zij de opnameinstallaties van Radio Herrijzend Nederland in Eindhoven bewaard is gebleven, laat horen

verklonken, hield Hitler een nieuwjaarsrede, waarin af en toe het oude vuur nog hoog opflakkerde. Op 30 januari 1945 maakte hij nog eenmaal gebruik van het medium om zijn volksgenoten ter gelegenheid van de herdenking van de *Machtübernahme* op te wekken tot een laatste krachtsinspanning voor de eindoverwinning. Bij het beluisteren van de plaatopname is het alsof de holheid van de geïmproviseerde studio een extra-accent geeft aan de demonie van zijn woorden. De uitzending vormde het macabere slot van een periode waarin radio en film tot het uiterste waren uitgebuit om een onmenselijke ideologie op te dringen aan een massa van miljoenen.

PEPPRAAT UIT LONDEN

MEIJER SLUYSER

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Londen, centrum van een imperium, was voor zijn verbindingen vanzelfsprekend in sterke mate op de radio aangewezen. Ook vóór 1939 was *'London speaking'* een bron van informatie. Stelregel was: het nieuws is heilig, het commentaar is vrij. Wie in deze tijd de Britse uitzendingen van commentaren op het nieuws heel vroeg in de ochtend (5.30 uur Nederlandse tijd) volgde en 's avonds de commentaren van vooraanstaande Nederlandse journalisten las, kon weten dat de aan de BBC bestede gelden niet weggegooid waren. Het lijkt dan ook niet overdreven te zeggen dat de pro-Engelse gezindheid van de Nederlanders vóór 1940 in grote mate werd beïnvloed door de BBC.

Door de toelating van Radio-Oranje kreeg Nederland een vrij eigen positie binnen de BBC. Op de foto een aantal medewerkers van het station. Van links naar rechts H. W. Sandberg, Jan van Os, J. Paerl, H. J. van den Broek, drs. L. de Jong, L. Tas, Hans Reyneke van Stuwe, A. den Doolaard en George Sluizer. Van den Broek had later de leiding.

Rechts: omroepetekst en programma voor een van de uitzendingen van Radio-Oranje, met veel nieuws en commentaar erop.

Geheel rechts: A. den Doolaard ('Bob'), die eerst aan 'De Brandaris' meewerkte en later, na november 1942, aan Radio-Oranje.

De uitzendingen van Londen kregen, ook *'at the receiving end'*, een duidelijker propagandistisch karakter vanaf het ogenblik dat Chamberlain voor de BBC had verklaard: *'We are at war.'* De subtiële wijze van uitdrukken waarin de Engelsen zich onderscheidden van de grove toon van de *Gross-deutsche Rundfunk*, maakte plaats voor directe Britse propaganda. De commentaren waren, uiteraard, politiek sterk gekleurd; polemieken werd allesbehalve geschuwd. Tegelijkertijd realiseerde ook de BBC zich dat dit *'a people's war'* was. Dat betrof dan met name de Engelse uitzendingen. Want men respecteerte zoveel mogelijk de neutrale positie van Nederland. De *Dutch desk* van de

BBC, waaraan onder meer Bertie Winant en H. Reyneke meewerkten, kon voorlopig niet veel meer produceren dan een variant op de basisprogramma's van de BBC, aangevuld met enige Nederlandse boventonen. Die situatie veranderde volledig toen de Nederlandse regering in Londen arriveerde. De wettige status van dit gezelschap kon niet worden ontkend. Veel animo om zulke *governments in exile* BBC-zendtijd toe te staan, bestond er echter niet bij de Engelsen. Allerlei subtiele overwegingen, die onder andere verband hielden met de onzekerheid omtrent de positie van de toen nog niet algemeen erkende generaal de Gaulle, remden de neiging om de BBC aan *foreigners* ter beschik-

king te stellen. En als men er toe overging dan nog eiste Whitehall een vinger in de pap. De overwegingen van de Engelse regering, hoewel in de kringen der emigranten weinig gewaardeerd, waren wel begrijpelijk. Men verkeerde niet meer in de periode van de *phony war*; men wilde precies weten wat er in al die *foreign languages* werd verkondigd. Dat Nederland vrij spoedig (in juli 1940) een vrij eigen positie in de BBC verwierf door toelating van Radio-Oranje op de zenders, was voornamelijk te danken aan de omstandigheid dat het wettige Nederlandse staatshoofd in Londen verbleef. Dat, vondende Engelsen, was een garantie tegen onverantwoordelijke vrijbuitelij. Verder speelden in die toelating ook de

persoonlijke relaties van minister Gerbrandy (toen nog Justitie) een rol. In Nederland was hij voorzitter geweest van de Radioraad en uit dien hoofde kende hij de topfunctionarissen van de BBC persoonlijk, onder andere een zekere miss Cecilia Reeves. Aan haar vooral is de toelating van Radio-Oranje te danken geweest.

Formeel was de positie van Radio-Oranje niet zo vrij en werden de programma's solide geïncorporeerd in de Britse oorlogsvoering. Maar in de praktijk viel dat allemaal nogal mee. De inhoud van de radioprogramma's was doelbewust constructief; Radio-Oranje moest zich zowel wenden tot de bevolking van het bezette vaderland als de oorlogs-

NEDERLANDSCHE REGERINGS VOORLICHTINGSDIENST
STRATTON HOUSE-STRATTON STREET-LONDON, W.1

RADIO-ORANJE

Mrs. E. Fischer,
R.V.D.,
Neth. Government,
Stratton House, W. 1.

- MIDDAG-UITZENDING - Nieuwe Serie No 833 - DONDERDAG, 23 December 1943 -

OMROEPER: Voor Koningin en Vaderland, voor Vrijheid, Waarheid en Recht!,
- HIER RADIO-ORANJE - DE STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND!,-,
op golflengten 1500 en 373 Meter, en in de 49, 41, 31, 25, 19 en 16
Meterband. Goeden middag, luisteraars in Nederland, in Oost en West, op
zee, of waar ook ter wereld.

U hoort in deze uitzending eerst het nieuws en daarna bespreken
wij in het kort den inhoud van het deze week te Londen verschijnende num-
mer van het Weekblad "Vrij-Nederland". Hier is eerst het nieuws.

SPREKER: NIEUWS-OVERZICHT. Tekst en spreker: H.S.
=====

En nu de bijzonderheden.

SPREKER: NIEUWS-COMMENTAAR. Tekst en spreker: H.S.
=====

- "Het Duitse Opperbevel doet wanhopige pogingen de Dnjepr-
linie als verdedigingslijn terug te winnen en het put daarmee de
krachten van het Duitse leger uit." -

OMROEPER: Tot zoover het nieuws. - En nu volgt ons overzicht van het deze
week te Londen verschijnende nummer van "Vrij-Nederland".

SPREKER: HET WEEKBLAD "VRIJ-NEDERLAND" TE LONDEN VAN DEZE WEEK.
=====

Bewerking tekst en spreker: G. S.

- Uittreksel No. 24 December 1943. -

OMROEPER: U heeft geluisterd naar een uittreksel van te Londen verschijnende
de "Vrij-Nederland" van deze week. - En dit is het einde van deze middag-
uitzending van "Radio-Oranje". Tot vanavond, luisteraars. Voor allen in
de tijdelijk bezette gebieden: Goeden moed!, en voor allen op zee in 't
bijzonder:

BEHOUDEN VAART EN GOEDE WACHT!
=====

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

voering dienen. De Engelsen beschikten over een 500 man sterke *monitoring service*, die iedere dag een stapel documenten van ongeveer veertig centimeter hoogte produceerde: verslagen van alle nazi-uitzendingen voor de gehele wereld. Op grond van de grote lijn in de daaruit samengestelde *monitoring reports* concipieerde de *Political Warfare Executive (PWE)* (Nederlandse afdeling mr. de la Valetta en mr. Cecil de Sausmarez) een richtlijn voor de verschillende *national programs*. Minstens eenmaal per week werden deze richtlijnen besproken met de leiding van Radio-Oranje. Het wekelijks directief bestond niet slechts uit aanwijzingen; het bevatte ook een uitvoerig hoe en waarom. De PWE

had voor elk geallieerd land zo'n instructie, die uiteraard was aangepast aan de omstandigheden. Zo kwam men tot een uniforme lijn in het gehele radioprogramma, een systeem dat uitstekend heeft gewerkt.

De leiding van Radio-Oranje was aanvankelijk in handen van J. W. Lebon, voor 10 mei 1940 bestuurder van de VARA, en later van H. J. van den Broek, oud-correspondent van 'De Telegraaf'. Enige medewerkers waren L. de Jong, M. Sluysen, A. den Doolaard, A. C. van Beers, G. Sluizer, H. Reyneke van Stuwe en J. Paerl. Tot de programma's behoorde gedurende enige tijd een satiriek cabaret, 'De Watergeus'.

Toen Engeland een belegerd fort was en de

'De Flitspuit' werd door de Engelsen gerekend tot de zogenaamde *black propaganda*. Men gaf uitvoerige aanwijzingen, bijvoorbeeld hoe Duitse auto's onklaar gemaakt konden worden door suiker in de brandstoftank te gooien.

De leiding van 'De Flitspuit' berustte bij M. Sluysen, die ook de enige schrijver van de programma's was (ongeveer 6000 woorden per dag) en die over de inhoud officieus overleg pleegde met het hoofd van de regeringsvoorlichtingsdienst, A. Pelt. Teneinde het quasi-karakter van een in Nederland werkende 'zwarte zender' zo goed mogelijk na te bootsen, richtte men een zogenaamde *parrot service* op. Dat was een in Stockholm werken-

Men kon immers het 'kleine nieuws' steeds op waarheid en op actualiteit controleren. Op 1 juli 1941, een klein jaar na de eerste uitzending van Radio-Oranje, begon bovendien een omroep onder de naam 'De Brandaris' programma's te verzorgen voor Nederlandse zeelieden. Het initiatief ertoe was uitgegaan van de BBC, toen het op dat moment onmogelijk bleek de zendtijd van de 'officiële' Nederlandse omroep, Radio-Oranje, te verruimen zonder jaloezie op te wekken bij andere emigrantenregeringen, terwijl ook de Nederlandse sectie van de BBC niet kon worden uitgebreid. 'De Brandaris' kwam onder leiding van Van den Broek ('De Rotterdammer') en Den Doolaard ('Bob'). De

HET SCHOUWSPEL

Sterven is voor een frontsoldaat een reële mogelijkheid. De Duitse propaganda kon daar niet omheen; ze kon in de berichtgeving van het strijdtonel niet verhehlen dat er naast tegenstanders ook eigen mensen sneuvelden. Een beproefde methode in zulke gevallen was om in alle verslagen over het sneuvelen van Duitse soldaten de glorie van de 'heldendood' te benadrukken. Over de ondergang van de kruiser 'Blücher' werd het volgende verteld:

Plotseling rees de boeg van het schip uit het water omhoog. Toen zag ik een Duitse soldaat in de houding staan, zijn hand geheven voor de Hitler groet. We zullen nooit dit schouwspel vergeten van een Duitse soldaat die de dood begroet. Wij allen op het eiland barstten spontaan los in 'Sieg Heil' en 'Deutschland über alles'. Hiermee brachten wij een saluut aan deze ene Duitse soldaat en al onze kameraden. We salueerden voor de 'Blücher', die voor onze ogen zonk. We dachten aan de Führer en het verre vaderland.. In ons hele leven zullen we die minuten waarin de 'Blücher' zonk, niet vergeten en dat een Duitse soldaat, met de dood voor ogen, zijn Führer en zijn land begroette. Het is vreemd, dat we juist daarnet hoorden dat deze zelfde man die op het zinkende schip stond, per slot van rekening toch nog is gered.

(Uit: 'German radio propaganda', door Ernst Kris en Hans Speier — Londen, Oxford University Press, 1944)

MUZIK: "In naam van Oranje doe open de poort" (over aankondiging).

OMROEPER: Hier is "De Brandaris", de radio-omroep voor Nederlandsche zeevarenden, op golflengte 373 Meter, en in de 49, 31 en 25 Meterband. Goeden morgen, luisteraars op zee, in het Vaderland, de overzeesche gewesten of waar ook ter wereld.

Hier is het nieuws van hedenmorgen.

OMROEPER: NIEUWSOPGAVE. Tekst en spreker: A. den Doolaard.

OMROEPER: Thans twee Hollandsche liedjes, die we allemaal in onze jeugd gezongen hebben.

MUZIK: Eigen opname van de "Holendam"-Band: "In een blauw geruite kiel." en "Vaar de blanke top der duinen."

OMROEPER: En nu komt mijn vriend "De Rotterdammer" met een verhaal: "Vaar je mee omgaat, daar wordt je mee besmet".

SPREKER: WAAR JE MEE OMGAAT, DAAR WORDT JE MEE BESMET, door "De Rotterdammer".

Tekst en spreker: H. J. van den Broek.

radiopropaganda de bevolking van de bezette gebieden 'in revolutionaire geest' moest beïnvloeden, dat wil zeggen, moest opwekken tot sabotage en dergelijke, bleek het officiële karakter van een regeringsomroep als Radio-Oranje een handicap. Er waren thans adviezen nodig die moeilijk 'in naam der koningin' konden worden gegeven. Men vond toen een tussenoplossing. Met medeweten en instemming van de Nederlandse regering werd de subversieve omroep 'De Flitspuit' opgericht. De zender stond in Engeland en was speciaal op Nederland gericht. In Nederland moesten de programma's de indruk wekken afkomstig te zijn van een in eigen land gevestigde illegale zender.

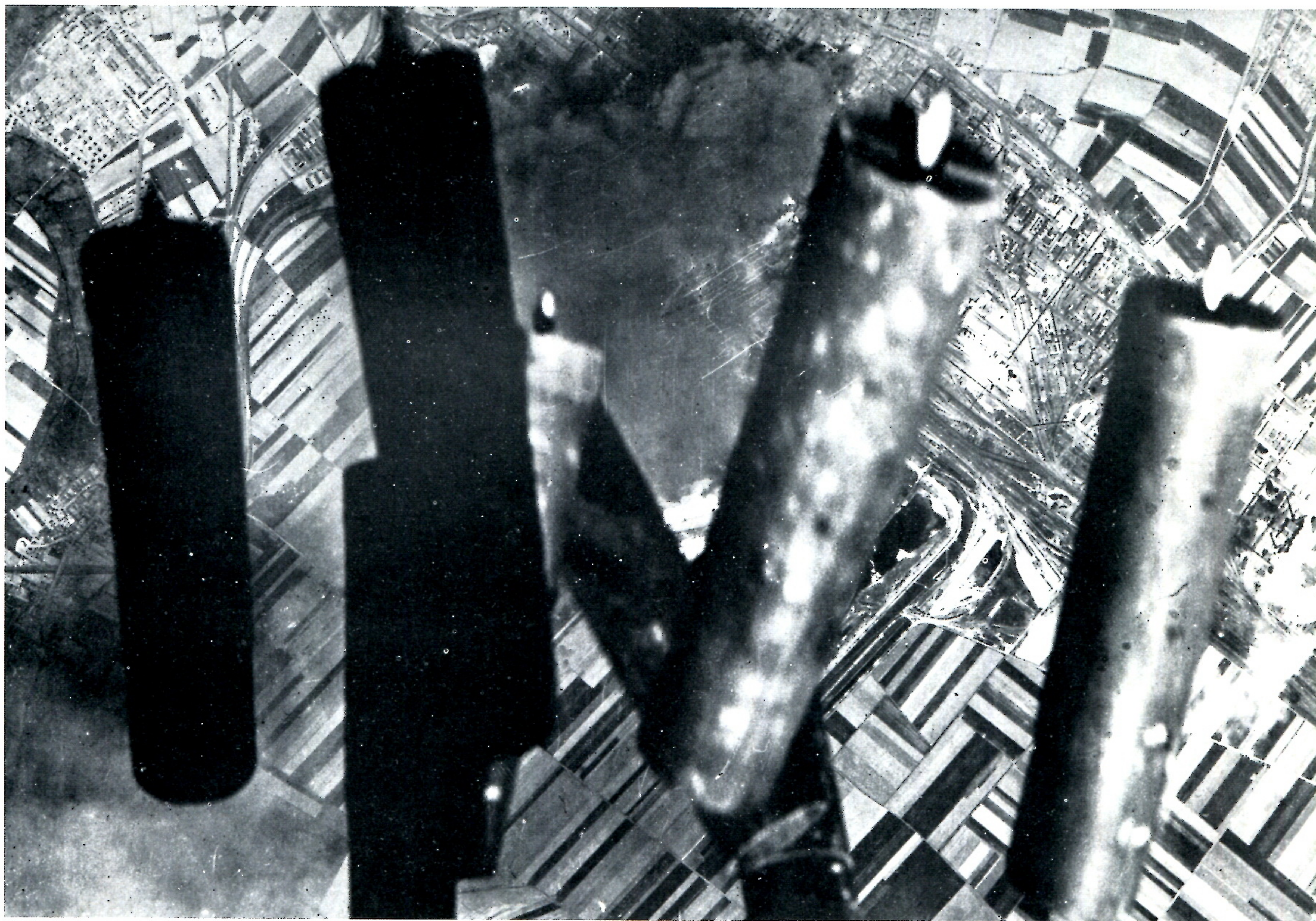
Tekst van een uitzending van 'De Brandaris'.

de dienst, die alle Nederlandse kranten las, vooral de kleine en kleinste uitgaven van de provinciale en lokale pers, en daaruit de onbelangrijke berichten (zoals: een stier losgebroken, een paard op hol) puurde. Deze berichten werden naar Londen getelegrafeerd en verwerkt in de dagelijkse uitzendingen van 'De Flitspuit'. Doordat in Nederland de verbindingslijnen tussen steden en provincies slecht waren en men wél bekend was met wat zich in de naaste omgeving afspeelde, droegen de berichten van de *parrot service* er in belangrijke mate toe bij dat aan de programma's van 'De Flitspuit' geloof werd gehecht.

uitzendingen kregen een levendiger karakter dan die van Radio-Oranje; er werd geopend met de *tune* 'In naam van Oranje doe open de poort' en er werd nieuws uitgezonden dat Radio-Oranje zich niet kon permitteren vanwege een *gentleman's agreement* met de Nederlandse sectie van de BBC. Overigens had de activiteit van 'De Brandaris' onder dezelfde moeilijkheden te lijden als Radio-Oranje: gebrek aan mensen en vooral een slechte verbinding met Nederland. In november 1942 kwamen 'De Brandaris' en Radio-Oranje na de nodige strubbelingen tot eenheid, waarbij de eerste zich goeddeels aanpaste aan het karakter van de Nederlandse zeeliedenomroep.

PAPIEREN PROJECTIELEN

H. GEORGE FRANKS

Imperial War Museum

Psychologische oorlogsvoering is in wezen niets nieuws dan de geruchten die in de Romeinse oudheid over de befaamde Hannibal de ronde deden, of de methoden waarvan George Washington zich bediende om desertie onder de Britse huurtroepen te stimuleren. Maar zoals de oorlogsvoering in de twintigste eeuw het niet zonder nieuwe vernietigingswapens kon stellen, vereiste zij ook op het gebied van de psychologische oorlogsvoering de nodige modernisering. Ofschoon deze activiteiten duidelijk deel uitmaakten van de feitelijke oorlogsvoering, kwamen ze niet in de plaats voor militaire of diplomatieke activiteiten.

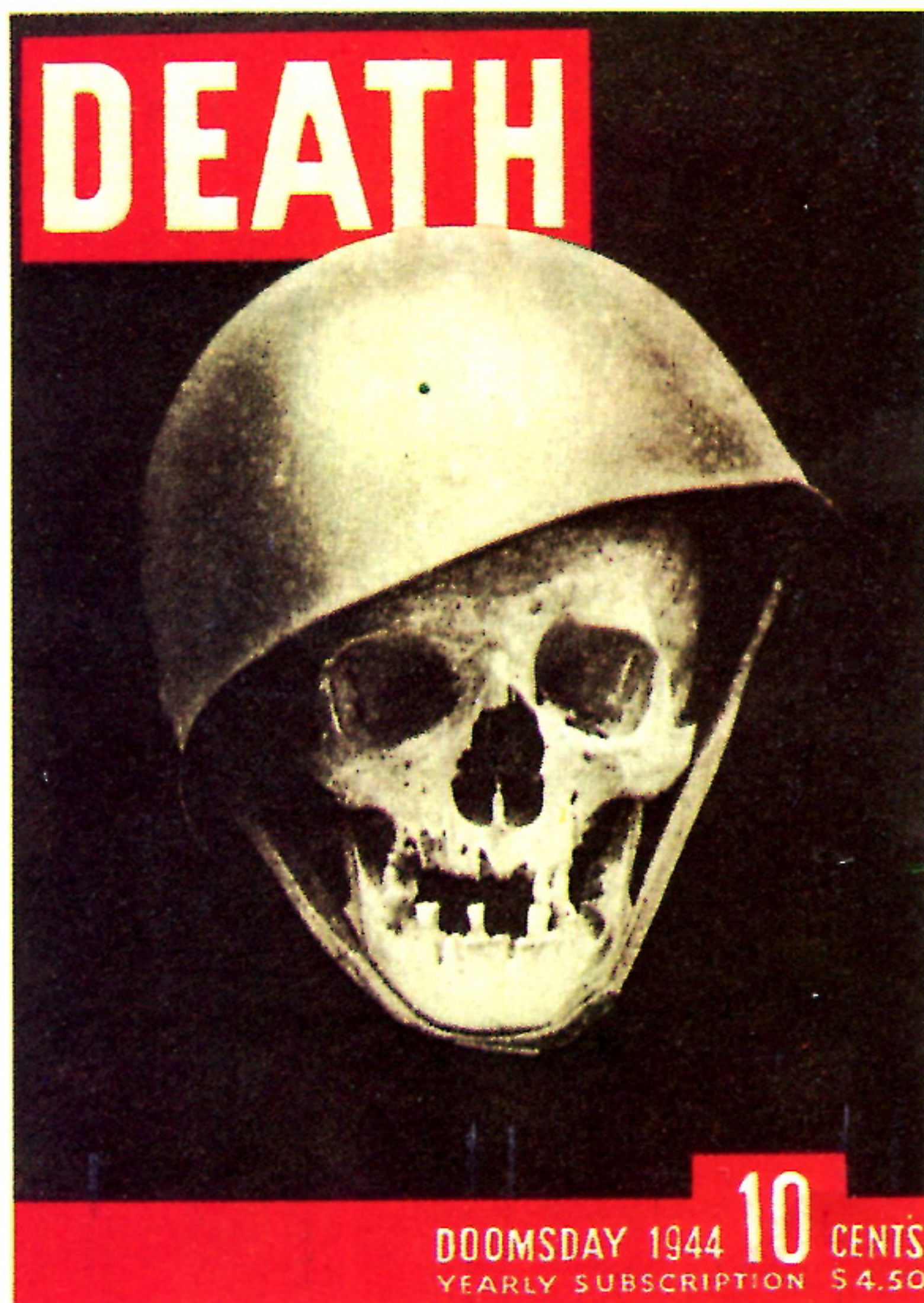
De functie van de psychologische oorlogs-

Een aantal 'pamfletbommen' op weg naar hun doel. Dit type, de T-1, werd ontworpen door de Amerikaanse majoor James Monroe en kwam in 1944 in gebruik. De containers ontploften pas op een hoogte van 2500 voet.

voering in de jaren veertig was niet het voeren van een bepaalde politiek; zij bewoog zich binnen de begrenzingsen die door de politiek werden gesteld en het was haar taak deze politiek op alle mogelijke indirecte manieren te bevorderen. Tegelijkertijd moest zij, zoals alle moderne wapens, zowel in strategisch als in tactisch opzicht effectief zijn; niet alleen tot de vijand moest zij zich uitstrekken, maar ook tot al diegenen in bezet gebied, die

hetzij verzet pleegden tegen de vijand en daarom naar instructies uitzagen, hetzij alleen maar hunkerden naar betrouwbare nieuwsberichten over de dingen die in de buitenwereld geschieden. Haar doel was enerzijds de verzwakking van de vijand en anderzijds de versterking van het moreel der onderdrukte bondgenoten.

Een der interessantste vormen van psychologische oorlogsvoering waarvan de geallieerden gebruik maakten, was die van het gedrukte woord. Het afwerpen van pamfletten, nieuwsbulletins en zelfs hele tijdschriften boven het gehele oorlogsterrein ontwikkelde zich gaandeweg tot een vorm van activiteit die afwisselend als 'het ommetje' (*'the milk run'*), de

Op een van de Duitse pamfletten werd op een sinistere wijze gebruik gemaakt van de bekendheid van het Amerikaanse weekblad 'Life'. Er bestonden verscheidene versies van.

'Front-Illustrierte', een van de bladen die de geallieerden boven het front afwierpen.

'De Wervelwind', in 1942 opgericht als een politiek en cultureel maandblad, fungeerde later ook als nieuwsblad voor Nederland.

Brits propagandapamflet, tijdens de 'Battle of Britain' uitgeworpen boven Duitsland.

Voor- en achterzijde van een Brits leaflet, zinspelend op het Duitse IJzeren Kruis.

Collectie J. de Groot

Hoe weinig subtiel de 'papieren oorlog' werd gevoerd, blijkt uit dit Duitse pamflet.

Voor- en achterzijde van een pamflet dat de Duitse propaganda ontwierp na de Britse landingen in Italië en dat werd afgeworpen boven de Anzio-Salernosector (1944).

THE BEACH-HEAD

is going to be the big blow against the Germans.

Wasn't that the slogan when the Allied troops landed at Nettuno on January 21st?

TODAY

exactly three months of hard fighting have passed and you can now celebrate this event. But it is still merely a beach-head, paved with the skulls of thousands of British and American soldiers!

The Beach-Head has become a Death's Head!

It is welcoming You with a grin, and also those who are coming after you across the sea for an appointment with death.

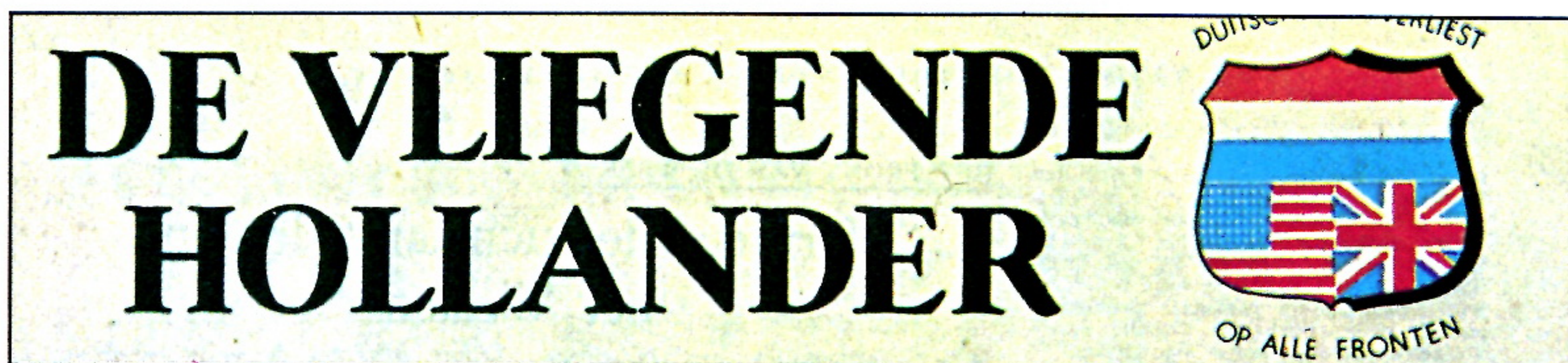
Do they know what they are in for? Yes, they feel that they are landing on a

DEATH'S HEAD

A1 - 065-4-44

'In Rusland bedekken de gevallen bladeren de gevallen soldaten. En de sneeuw bedekt de bladeren die de gevallen soldaten bedekken.' Een geallieerd pamflet uit de winter van 1941.

Boven: zowel de geallieerden als de Duitsers wierpen boven het front biljetten uit die de tegenstander een vrijgeleide garandeerden op het moment dat ze bereid waren zich over te geven.

Links: 'De Vliegende Hollander' was een per vliegtuig verspreid weekblad voor het bezette Nederland. In oktober 1944 werd het een dagblad met veel nieuwsinformatie, dat in miljoenen exemplaren werd afgeworpen. 'De Regenboog' was een soortgelijk blad voor België, gedeeltelijk in het Frans, voor een ander deel in het Nederlands gesteld.

Vrijheid Vergaat Niet

No. 1

OCTOBER, 1940

UITGEDEELD DOOR DE R.A.F.

GOEDE BERICHTEN VOOR NEDERLAND

In deze uren van duisternis vóór de dageraad, verheugen wij ons er in de Nederlanders goede tijdingen te kunnen brengen, over de wereldoorlog tegen Hitler.

De Engelsen zijn er van overtuigd dat gij, Nederlanders, die zoo dapper gevochten hebben,

REEDS MEER DAN 2,400 DUITSCH VLIEGTUIGEN IN DE AANVAL OP ENGELAND NEERGEBRACHT

De commandant van de escader van de Koninklijk Nederlandsche Vlootluchtdienst geeft op het laatste oogenblik zijn bevelen.

'confetti-oorlog' of de 'papierbombarde-
menten' werd betiteld. (Voor de liefhebber
nog een paar origineel-Engelse benamingen:
'The newsboys air force' en 'The bomphlet
boys circus'; in onvervalst RAF-jargon
'Nickeling'.) Aan het eind van de Tweede
Wereldoorlog waren over West-Europa zo'n
zes miljard van deze 'papieren projectielen'
uitgestrooid, de meeste bedrukt met teksten
in de betrokken landstaal. Nieuwsvoor-
ziening stond daarbij op de eerste plaats en het
team van het Britse ministerie van voor-
lichting dat voor de teksten verantwoordelijk
was, breidde zich in de loop van de oorlog
uit van twee man tot meer dan drieduizend
personen van verscheidene nationaliteiten.
Vanaf D-day tot de Duitse capitulatie
werden drie en een half miljard publikaties
boven Duitsland en door de Duitsers bezette
gebieden uitgeworpen, wat neerkwam op
duizend ton papier per maand (ook al was in
Engeland het krantenpapier uiterst schaars);
de bestelwagens die het papierwerk van de
drukkers naar de diverse vliegvelden brach-
ten, legden per week zo'n slordige 30.000 km
af. Gedurende de drie maanden na D-day wer-
den er 300 miljoen publikaties boven de Duitse
troepen afgeworpen, 250 miljoen boven de
Duitse burgerbevolking, 200 miljoen boven
Frankrijk, 20 miljoen boven Nederland en 6
miljoen boven Noorwegen en Denemarken.
Boven bepaalde Duitse divisies werden zelfs
speciale pamfletten afgeworpen, inclusief een
dagblad waarin het gestage oprukken van de
geallieerden gedetailleerd werd vermeld. Het
Duitse Ardennenoffensief was nog maar een
paar uur oud, toen de geallieerden al bezig
waren met de vervaardiging van 20 miljoen
exemplaren van vier speciale pamfletten die
synchroon met hun eigen tegenoffensief in de
strijd moesten worden geworpen; de operatie
was ingedeeld in vier fasen, elk van deze fasen
kreeg een eigen pamflet mee en elk van deze
pamfletten bevorderde het defeatisme bij de
Duitsers.

Het Nederlandse schrijversteam in Londen,
eerst onder leiding van A. den Doolaard en
later van L. de Jong, zag zich in de begin-
dagen tegenover tal van problemen geplaatst,
zodat de campagne pas langzamerhand op
gang kwam. In 1940 werden drie verschillen-
de pamfletten afgeworpen, waaronder een
blaadje getiteld 'De vrijheid vergaat niet' en
'Een Kerstboodschap'. In 1941 waren het er

**Een van de eerste geschriften die in 1940
door het Nederlandse schrijversteam in
Londen werden vervaardigd en daarna door
de RAF boven Nederland werden afgeworpen,
was het blaadje 'De vrijheid vergaat niet'.**

drieëndertig, waaronder zich toespraken be-
vonden van koningin Wilhelmina, Winston
Churchill en president Roosevelt, terwijl er
in 1942 zesentwintig stuks werden afge-
worpen, onder andere de eerste edities van
het blad 'De Wervelwind' en pamfletten met
titels als 'De Amerikanen zijn hier' en 'De
maand waarin de oorlog veranderde'. Het
jaar 1943 leverde achtendertig titels op, waar-
onder zesentwintig uitgaven van 'De Wervel-
wind' en 'De Vliegende Hollander', terwijl het
jaar 1944, wat het aantal verschillende publi-
katies betreft, aan de spits stond met zes-
zeventig titels, die fungeerden als supplemen-
ten op beide zoëven genoemde bladen, zoals
een waarschuwing aan de bevolking van
Walcheren voor de naderende RAF-bom-
bardementen van de dijken en de daardoor
te verwachten overstromingen en een 'Hand-
leiding voor de invasie'. In 1945, het be-
vrijdingsjaar, dwarrelden zevenenveertig ver-
schillende pamfletten op Nederland neer,
waaronder extra-hoeveelheden van de beide
Nederlandse propagandabladen, alsmede bood-
schappen van generaal Eisenhower en
minister Gerbrandy.

'De Wervelwind' was in 1942 opgericht, voor-
namelijk als een politiek en geestelijk-cultu-
reel maandblad, maar later fungeerde het ook
als nieuwsblad. In 1943, toen het de Neder-
landers streng verboden werd naar de BBC
te luisteren, besloot men in Londen een week-
blad te gaan uitgeven dat 'De Vliegende
Hollander' zou heten. In oktober 1944, na
de slag om Arnhem, werd dit een dagblad;
drie miljoen exemplaren werden er in die
maand afgeworpen. De oplagecijfers zagen
er als volgt uit: november vier miljoen,
december drie en een half miljoen, januari
1945 twee en een half miljoen, februari vier
en een half miljoen, maart zes miljoen en
april vijf en een half miljoen. De laatste editie
werd op 10 mei afgeworpen.

Een van de eerste en moeilijkste problemen
die men al die jaren het hoofd moest bieden
was de verspreiding. In Noord-Afrika en ook
aan andere fronten werd het propaganda-
materiaal wel afgeschoten met kanonnen,

zodat het meestal in of achter de vijandelijke
linies terechtkwam. Al kon het de kanon-
nen zelf weinig schelen of ze nu kranten of
granaten uitbraakten, heel wat geharde
kanonnières dachten er anders over en voelden
er weinig voor 'aan het front te zitten alleen
maar om confetti af te schieten.'

Bij de dropping vanuit de lucht was het grote
probleem welk container-type het meest
geschikt was. In de begintijd gingen de pam-
fletten in bundeltjes met een elastiek erom
naar buiten, maar bij een windsnelheid van
100 km per uur kon het gebeuren dat men
dergelijke pakketjes ergens boven Brussel op
dertigduizend voet overboord moest zetten
om ze in de buurt van Amsterdam of Parijs
terecht te laten komen. De techniek van het
droppen werd echter allengs verbeterd en in
april 1944 had majoor Monroe van de
Amerikaanse technische staf zijn befaamde
T-1-bom gereed. Die bom werkte als volgt:
tachtigduizend pamfletten of krantjes werden
in een kartonnen container gestouwd, die
was uitgerust met een ontsteking welke rea-
geerde op een barometer. Het ding werd zo
afgesteld, dat de container ontplofte op
ongeveer 2500 voet, waardoor de papier-
lawine een keurige verspreiding kreeg over
circa 400 hectare. Elk vliegtuig vervoerde
twaalf van deze bommen. De T-1 werd weldra
nog verbeterd, zodat de accuratesse waarmee
de droppings werden uitgevoerd, steeds
groter werd.

De RAF nam een groot deel van deze papier-
bombarde-menten voor haar rekening. In
augustus 1943 nam het Amerikaanse 422e
squadron bommenwerpers voor het eerst
aan de acties deel. Later werd dit het *Special
Leaflet Squadron* onder kolonel Aber, die —
als gevolg van een misverstand over zijn
vlieghoogte bij de luchtafweer — in maart
1945 boven de Engelse oostkust op noodlot-
tige wijze werd neergeschoten terwijl hij
terugkeerde van een dropping boven Neder-
lands gebied. Zijn squadron had meer dan
de helft van alle propaganda-droppings
sinds D-day voor zijn rekening genomen.
Gewoonlijk werd gevlogen in formaties van
twaalf B-27's op grote hoogte, bij voorkeur
gelijktijdig met bombardementsvluchten. In
totaal voerde dit squadron 2334 vluchten uit,
waarbij 1750 miljoen exemplaren propagan-
damateriaal werden afgeworpen, in totaal
slechts drie vliegtuigen verloren gingen en
zestien bemanningsleden sneuvelden.